

Η κριτική των πολιτικών της ταυτότητας ως κριτική του γενικευμένου διαχωρισμού

Stella Polaris

Ο διαχωρισμός είναι το άλφα και το ωμέγα του θεάματος.

Γκυ Ντεμπόρ, *Η κοινωνία του θεάματος*

Το κείμενο αυτό είναι μια κριτική των πολιτικών της ταυτότητας από μια αντιεξουσιαστική κομμουνιστική σκοπιά. Στόχος μας είναι να παρέμβουμε κριτικά σε ένα σκηνικό που διαμορφώνεται τα τελευταία χρόνια στο εσωτερικό του α/α χώρου στην Ελλάδα και αντανakλά την αλληλεπίδραση που υπάρχει με διάφορες τάσεις των πολιτικών της ταυτότητας τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το σκηνικό αυτό χαρακτηρίζεται από την περιχαράκωση, την καταγγελία του πολιτικού αντιπάλου ή διαφωνούντα ως προνομιούχου ή σεξιστή ή στρέιτ ή ρατσιστή κοκ, τη διάδοση της ενοχής για υποτιθέμενα προνόμια, την απουσία ουσιαστικού διαλόγου αφού κάποιος έχει δικαίωμα λόγου μόνο εάν φέρει την ίδια ταυτότητα, ακόμα και τη λογοκρισία όσων κάνουν κριτική στην πρακτική ή τη θεωρία των πολιτικών της ταυτότητας. Μέσω μιας απολύτως στρεβλής κατανόησης του παλιού φεμινιστικού συνθήματος «το προσωπικό είναι πολιτικό» γίνεται απόπειρα να ταυτιστεί κάθε πολιτικό υποκείμενο, αλλά και κάθε άνθρωπος εν γένει, με τη φυλετική, έμφυλη και σεξουαλική του ταυτότητα ως το αποκλειστικό καθοριστικό στοιχείο της πολιτικής του δράσης και κοσμοαντίληψης.

Αυτή η καταβύθιση στις πολιτικές της ταυτότητας βρίσκεται στον αντίποδα αυτού που για εμάς αποτελεί επίδικο των αγώνων: της κατάργησης του καπιταλισμού μέσω του επαναστατικού μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων. Και λέμε ότι είναι στον αντίποδα όχι γιατί δεν θεωρούμε ότι ο ρατσισμός,

ο σεξισμός ή η καταπίεση των γυναικών είναι υλική πραγματικότητα. **Το αντίθετο.** Αλλά γιατί η περιχαράκωση μέσα στις πολιτικές της ταυτότητας, οξύνοντας τους διαχωρισμούς εντός της τάξης, δεν μπορεί να προχωρήσει πέρα από την κατοχύρωση δικαιωμάτων εντός του καπιταλιστικού κράτους δικαίου για τα μέλη της εκάστοτε ομάδας, με τον ίδιο τρόπο που η συντεχνιακή οργάνωση των εργατών δεν μπορεί να προχωρήσει πέρα από την κατοχύρωση εργασιακών δικαιωμάτων για τα μέλη της εκάστοτε συντεχνίας.

Η κατοχύρωση νομικών δικαιωμάτων μπορεί να περιορίζει την άμεση βία που ασκείται μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία στα πιο καταπιεσμένα κοινωνικά κομμάτια αλλά δεν αναιρεί τις άνισες κοινωνικές σχέσεις εξάρτησης και υποταγής. Αντιθέτως, τις αποκρύπτει καθώς αυτές δεν εμφανίζονται πια ως προσωπική υποταγή σε έναν άλλο άνθρωπο, ως υποταγή δηλαδή στην αυθαίρετη, άμεση εξουσία ενός άλλου ατόμου, αλλά μετατίθενται στην υποταγή στο κράτος, δηλαδή σε ένα αφηρημένο συλλογικό πρόσωπο, το οποίο υποτίθεται ότι ασκεί καταναγκασμό προς το συμφέρον όλων των μελών που συμμετέχουν στις νομικές σχέσεις. «*Η εξουσία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο μετατίθεται στην πραγματικότητα σαν εξουσία του δικαίου, δηλαδή σαν εξουσία ενός αντικειμενικού αδέκαστου κανόνα*».¹ Το καπιταλιστικό κράτος νομιμοποιείται ως η μόνη δύναμη που

1. Ε. Πασουκάνις, *Μαρξισμός και Δίκαιο*, Οδυσσέας, 1985.

μπορεί να εγγυηθεί τα δικαιώματα κάθε κατηγορίας –παιδιών, γονιών, ανδρών, γυναικών, ηλικιωμένων, νεαρών, ομοφυλόφιλων, καταναλωτών, εργατών, αρρώστων, πεζών, μελών μιας μειονότητας κ.λπ.– διότι «αν και κάθε δικαίωμα μπορεί να ανακηρυχθεί απόλυτο, ωστόσο είναι πάντα σχετικό με τον σεβασμό προς τα δικαιώματα των άλλων» και έτσι «η ιδιωτικοποίηση της ζωής προχωρά μαζί με τον πολλαπλασιασμό των δικαστών και των ψυχολόγων».² Σε αυτό το πλαίσιο, ένα ανοιχτά ρατσιστικό δίκαιο μπορεί να αντικαθίσταται από σκληρούς νόμους ενάντια στην «εγκληματικότητα», που παρουσιάζονται ως αμερόληπτοι αλλά αναπαράγουν και βαθιάίνουν τους φυλετικούς διαχωρισμούς. Από αυτή τη σκοπιά τα δικαιώματα είναι η υπαγωγή και η φετιχοποίηση των διεκδικήσεων των κοινωνικών αγώνων εντός του καπιταλιστικού κράτους δικαίου, εντός της καπιταλιστικής κυριαρχίας: είναι η επίσημη γλώσσα του γενικευμένου διαχωρισμού και της ατομικοποίησης.

Η φυλετική, η έμφυλη και η σεξουαλική καταπίεση είναι συστατικό στοιχείο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων όπως έχουν διαμορφωθεί ιστορικά. Οι διαχωρισμοί που απορρέουν συμβάλλουν ενεργά στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Το μόνο που θα μπορούσε να διακόψει αυτό τον φαύλο κύκλο θα ήταν να αγωνιστούμε ενάντια σε αυτούς τους διαχωρισμούς με στόχο να τους υπερβούμε. Να βρούμε ό,τι μας ενώνει και όχι ό,τι μας χωρίζει. Να κάνουμε απόπειρες σύνδεσης των κατακερματισμένων στιγμών αγώνα και όχι να θριαμβολογούμε όταν αυτές παραμένουν διαχωρισμένες. Να αναζητήσουμε και να οργανώσουμε τα κοινά μας συμφέροντα και επιθυμίες προς την κατεύθυνση της υπέρβασης όλων των ταυτοτήτων που μας κρατούν δεμένους στον καπιταλιστικό καταμερισμό της

εργασίας. Για μια κοινωνία «όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων».³

Η εργατική ταυτότητα

Οι ρίζες των πολιτικών της ταυτότητας εντοπίζονται συνήθως στα κινήματα της δεκαετίας του '60 και του '70, μέσα στους αγώνες των μαύρων, των γυναικών, των γκέι και των λεσβιών. Πριν φτάσουμε όμως σε εκείνα τα χρόνια όπου επιχειρήθηκε η πιο πρόσφατη προλεταριακή έφοδος στον ουρανό, οφείλουμε να αναφερθούμε σε αυτό που θεωρούμε *πραγματικό* προπάτορα των πολιτικών της ταυτότητας: την ταυτότητα του εργοστασιακού εργάτη όπως αυτή δομήθηκε μέσα από τις πολιτικές του επίσημου εργατικού κινήματος από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μετά.

Ο εργοστασιακός εργάτης ως κινητήρια δύναμη της παραγωγής αποτέλεσε το επαναστατικό υποκείμενο για ένα μεγάλο φάσμα των συνδικαλιστικών και κομματικών οργανώσεων της εργατικής τάξης: από τους αναρχοσυνδικαλιστές μέχρι τους σοσιαλδημοκράτες και τους σταλινικούς. Βασικό χαρακτηριστικό του εργοστασιακού εργάτη, ως πραγματοποιημένης φιγούρας της επανάστασης, είναι η ταύτιση του με την εργασία, η οποία του προσδίδει το ηθικό πλεονέκτημα καθώς και μια πνοή λαϊκής δικαιοσύνης, εν αντιθέσει με τον «διεφθαρμένο» και «ασύδοτο» αστό. Ως τέτοιος, ο εργοστασιακός εργάτης ανάγεται στο μοναδικό υποκείμενο που μπορεί να πάρει εξ ολοκλήρου στα χέρια του την παραγωγή και να πετάξει έξω τους άχρηστους καπιταλιστές εγκαθιδρύοντας τον σοσιαλισμό. Η ιδεολογία της ταυτότητας του εργοστασιακού εργάτη αποτελεί, ως εκ τούτου, το υπόβαθρο της επιχειρηματολογίας των υπερασπιστών της αυτοδιαχείρισης εντός του καπιταλισμού ως παραδείγματος για μια μελλοντική κοινωνία. «Χωρίς εσένα γρανάζι

2. Ζιλ Ντωβέ, Υστερόγραφο στο κείμενο *Για έναν κόσμο χωρίς ηθική* που είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://moralitystrippeddown.wordpress.com> (τροποποιημένη μετάφραση).

3. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Το κομμουνιστικό μανιφέστο*, 1848.

Σοβιετική αφίσα του 1931 με λεζάντα: Τσακίζουμε τους τεμπέληδες!

δεν γυρνά, εργάτη μπορείς χωρίς αφεντικά», όπως λέει το γνωστό σύνθημα.

Ιστορικά, η επίκληση της εργατικής ταυτότητας, και η, άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή, ηθική της εργασίας, έχει χρησιμοποιηθεί από συνδικαλιστικές και κομματικές οργανώσεις για να στρώσουν στη δουλειά τους προλετάριους; βλέπε για παράδειγμα τους μπολσεβίκους μετά την επανάσταση στη Ρωσία, τη CNT στην Ισπανία το '36, το ΙΚΚ στην Ιταλία μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Κι αυτό διότι οι προλετάριοι στάθηκαν μάλλον απείθαρχοι απέναντι στα σχέδια των συνδικαλιστικών και κομματικών τους οργανώσεων για εργατικό έλεγχο της παραγωγής και για τη δημιουργία ενός «εργατικού κόσμου». Όπως γράφουν οι Ζιλ Ντωβέ και Καρλ Νεζίκ: «Το εργατικό κίνημα ήλπιζε (με αντιθετικούς τρόπους προφανώς, ανάλογα με το αν οι οργανώσεις του ήταν ρεφορμιστικές ή επαναστατικές) να αποδείξουν οι εργάτες ότι είναι ικανοί να διαχειριστούν την οικονομία και ολόκληρη την κοινωνία. Υπήρχε όμως μια αναντιστοιχία μεταξύ αυτών των ιδεών και της συμπεριφοράς των μισθωτών, που έκαναν ό,τι περνούσε από το χέρι τους για να ξεφύγουν από την “αμείλικτη επιβολή της εργασίας”».⁴

4. Ζιλ Ντωβέ και Καρλ Νεζίκ, Προλεταριάτο και εργασία: Μια ιστορία αγάπης; Είχε δημοσιευθεί στο 11^ο τεύχος των *Παιδιών της Γαλαρίας* και είναι

Η ταυτότητα του εργάτη ως εξιδανίκευση της εργατικής κατάστασης έχει επίσης χρησιμοποιηθεί από διάφορες οργανώσεις της κρατικιστικής αριστεράς, όπως οι μαοϊκοί, ως όργανο αυτομαστιγώματος προκειμένου να εξιλεωθούν για τα μικροαστικά ή αστικά τους στοιχεία (βλέπε «προνόμια») τα μέλη των εν λόγω οργανώσεων που δεν είχαν την «τύχη» να γεννηθούν από γονείς εργάτες.

Η εργατική ταυτότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ταύτιση των προλετάριων με τη μισθωτή εργασία, *επιβεβαίωση* της αλλοτριωμένης ύπαρξης του προλεταριάτου εντός των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων ως φορέα του εμπορεύματος που παράγει όλα τα άλλα εμπορεύματα: της εργασιακής δύναμης. Η πολύπλευρη ανθρώπινη δραστηριότητα υποβιβάζεται στη μονοδιάστατη δραστηριότητα που αναγκαζόμαστε να επιτελούμε ως μισθωτοί εργάτες για να επιβιώσουμε. Οι υπερασπιστές της εργατικής ταυτότητας οραματίζονται έναν κόσμο όπου η κατάσταση του εργάτη συνιστά γενικευμένη συνθήκη. Όπως έλεγαν όμως οι Μαρξ και Ένγκελς: «Όταν νικάει το προλεταριάτο δεν γίνεται καθόλου μ' αυτή του τη νίκη η απόλυτη πλευρά της κοινωνίας, γιατί νικάει μόνο εφόσον αναιρεί τον εαυτό του και το αντίθετό του. Ύστερα από

διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://2008-2012.net/love-of-labour-lost/>

αυτή τη νίκη εξαφανίζεται τόσο το προλεταριάτο όσο και το αντίθετο που το προσδιορίζει, η ατομική ιδιοκτησία»,⁵ δηλαδή η εργασία και το κεφάλαιο. Δεν αρκεί να αλλάξουν απλώς χέρια τα μέσα παραγωγής. Δεν αρκεί απλώς η αλλαγή της μορφής όταν το περιεχόμενο παραμένει ίδιο: διαχωρισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, παραγωγής και αναπαραγωγής κοκ. Μια επαναστατική διαδικασία που στο τέλος της διαδρομής ο εργάτης παραμένει εργάτης δεν σημαίνει τίποτα άλλο παρά ανασύσταση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Το προλεταριάτο δεν είναι μια κοινωνιολογική κατηγορία ούτε ταυτίζεται με την εργατική τάξη αφού, σε τελική ανάλυση, το ερώτημα δεν είναι σε ποια τάξη ανήκει αλλά σε ποια πλευρά του ταξικού ανταγωνισμού επιλέγει να σταθείς. «Είναι η αρνητική πλευρά της αντίθεσης»⁶ μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Η αυτο-επιβεβαίωσή του ως ενός πόλου των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων σημαίνει επιβεβαίωση και αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αντίθετα, το προλεταριάτο αποτελεί την πρακτική άρνηση του εαυτού του, με την αυτο-κατάργησή του καταργεί όλες τις τάξεις και μαζί με αυτές την αλλοτριωμένη δραστηριότητά του, δηλαδή τη μισθωτή εργασία. «Όταν το προλεταριάτο διακηρύττει τη διάλυση της μέχρι τώρα παγκόσμιας τάξης, εκφράζει απλώς το μυστικό της ύπαρξής του, γιατί αυτό είναι η πραγματική διάλυση αυτής της παγκόσμιας τάξης».⁷

Όπως θα δείξουμε, οι πολιτικές της ταυτότητας που συγκροτούνται γύρω από τη φυλή, το φύλο ή τη σεξουαλικότητα, είναι εξίσου μερικές με τις πολιτικές της εργατικής

ταυτότητας. Όταν μάλιστα οι ταυτότητες συγκροτούνται γύρω από τον συνδυασμό των επιμέρους καταπιέσεων ο κατακερματισμός που επιφέρουν εντείνεται ακόμα περισσότερο. Από αυτή την άποψη, όπως και η εργατική ταυτότητα, εξυπηρετούν κι αυτές την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Φυλή και ιδεολογία

Η ριζοσπαστικότητα του κινήματος της δεκαετίας του '60 έχει να κάνει και με το γεγονός ότι οι αγώνες ξέφυγαν από τα πλαίσια του εργοστασίου και επεκτάθηκαν σε κάθε σφαίρα της παραγωγής και της αναπαραγωγής, σε κάθε τόπο του κοινωνικού εργοστασίου. Νέα υποκείμενα βγαίνουν δυναμικά στο προσκήνιο επιβάλλοντας στη δημόσια σφαίρα του κινήματος τις δικές τους διεκδικήσεις απέναντι σε ένα σύστημα κυριαρχίας και εκμετάλλευσης που τείνει πλέον να αγκαλιάσει κάθε σφαίρα της καθημερινής ζωής των προλεταρίων.⁸ Το κίνημα των μαύρων στις ΗΠΑ, τα

8. Η περιγραφή των Ντεμπόρ και Σανγκουνέτι στο τελευταίο κείμενο της *Καταστασιακής Διεθνούς* αποτυπώνει γλαφυρά αυτή την κοινωνική έκρηξη: «Παντού ο σεβασμός της αλλοτρίωσης έχει χαθεί. Η νεολαία, οι εργάτες, οι έγχρωμοι, οι ομοφυλόφιλοι, οι γυναίκες, τα παιδιά, δεν διστάζουν να επιθυμήσουν ό,τι τους ήταν απαγορευμένο και ταυτόχρονα αρνούνται τα περισσότερα από τα μίζερα αποτελέσματα που η παλιά οργάνωση της ταξικής κοινωνίας επέτρεπε να αποκτούν και να υπομένουν. Δεν θέλουν πια αρχηγούς, ούτε οικογένεια, ούτε κράτος. Κριτικάρουν την αρχιτεκτονική και μαθαίνουν να επικοινωνούν μεταξύ τους. Και αντιτασσόμενοι σε εκατό συγκεκριμένες καταπιέσεις, στην πραγματικότητα αμφισβητούν την αλλοτριωμένη εργασία. Εκείνο που μπαίνει τώρα στην ημερήσια διάταξη είναι η **κατάργηση της μισθωτής εργασίας**. Κάθε κομμάτι ενός κοινωνικού χώρου που διαμορφώνεται όλο και πιο άμεσα από την αλλοτριωμένη παραγωγή και τους σχεδιαστές της, γίνεται λοιπόν ένα νέο πεδίο αγώνα, από το δημοτικό σχολείο μέχρι τα μαζικά μέσα μεταφοράς, μέχρι τα ψυχιατρικά άσυλα και τις φυλακές». *Internationale Situationiste, Το αληθινό σχίσμα στη Διεθνή*, εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, 1981.

5. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Η αγία οικογένεια (Η κριτική της κριτικής)*, εκδόσεις Γερ. Αναγνωστίδης, Χ.Χ.

6. Ό.π.

7. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*, εκδόσεις Παπαζήσης, 1978, τροποποιημένη μετάφραση από την Εισαγωγή του Μαρξ.

φεμινιστικά κινήματα και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, τα κινήματα των γκέι και των λεσβιών. Η ταυτότητα του εργοστασιακού εργάτη, κυρίαρχη μέχρι τότε στους αγώνες, δεν μπορεί να χωρέσει τα ζητήματα φυλής, φύλου και σεξουαλικότητας που εγείρονται από αυτά τα κινήματα. Η καθημερινή άμεση εμπειρία των υποκειμένων γίνεται ο άξονας γύρω από τον οποίο διαμορφώνουν την πολιτική τους θεωρία και πράξη. Στο εσωτερικό αυτών των κινήματων υπήρχαν και κάποιες τάσεις που διατηρούσαν την επαφή με την ολότητα των κοινωνικών σχέσεων, με την αντίληψη ότι είναι ακριβώς το καπιταλιστικό σύστημα που διαμορφώνει την καθημερινή εμπειρία του ρατσισμού, του σεξισμού ή της καταπίεσης της σεξουαλικότητας. Επομένως ο αγώνας ενάντια στη φυλετική, έμφυλη και σεξουαλική καταπίεση δεν μπορούσε παρά να είναι κομμάτι του αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο. Ωστόσο, δεν ήταν αυτή η κυρίαρχη τάση μέσα στους αγώνες.

Αντίθετα, σε μεγάλο βαθμό τα κινήματα αυτά κινήθηκαν προς την κατεύθυνση της διεκδίκησης δικαιωμάτων και της εκπροσώπησης στους θεσμούς του κράτους. Κι αυτό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το γεγονός ότι συγκροτήθηκαν γύρω από μια ταυτότητα και υιοθέτησαν την πολιτική της διαφοράς. Με σκοπό όχι να υπερβούν αυτή την ταυ-

τότητα προς μια κατεύθυνση ενοποίησης ή έστω συνάντησης των επιμέρους αγώνων αλλά να την ενδυναμώσουν. Ας πάρουμε για παράδειγμα το κόμμα των Μαύρων Πανθήρων. Στο πρόγραμμα των δέκα σημείων που δημοσίευσαν το 1967 διεκδικούσαν, μεταξύ άλλων, την απελευθέρωση όλων των μαύρων που κρατούνταν στις φυλακές όλης της χώρας διότι δεν είχαν υποβληθεί σε δίκαιη και αμερόληπτη δίκη. Θα μπορούσε άραγε κανείς να ισχυριστεί ότι οι λευκοί προλετάριοι που βρίσκονταν στις φυλακές των ΗΠΑ είχαν την τύχη μιας δίκαιης και αμερόληπτης δίκης; Προφανώς όχι, ούτε τη δεκαετία του '60 ούτε τώρα, ούτε στις ΗΠΑ ούτε πουθενά στον καπιταλιστικό κόσμο. Ωστόσο, αυτός είναι ο πυρήνας των πολιτικών της ταυτότητας: η διεκδίκηση δικαιωμάτων μόνο για τα μέλη της κοινότητας που μοιράζονται την ίδια ταυτότητα ακόμα κι αν η συγκεκριμένη συνθήκη (ο εγκλεισμός στη συγκεκριμένη περίπτωση) αφορά το σύνολο της τάξης. Οι Μαύροι Πάνθηρες είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτικής γι' αυτό, παρά τα ριζοσπαστικά τους στοιχεία, παρέμειναν μια εθνικιστική, ρεφορμιστική οργάνωση.

Προφανώς δεν υπαινισσόμαστε ότι δεν υπάρχει ζήτημα φυλετικής καταπίεσης στις ΗΠΑ ή ότι ο συντριπτικός αριθμός των έγκλειστων στις αμερικάνικες φυλακές δεν είναι μαύροι προλετάριοι. Είναι όμως σημαντική η αφετηρία από την οποία ξεκινάει κανείς να αναλύσει τη συγκρότηση των φυλετικών ενδοταξικών ιεραρχιών στις ΗΠΑ – κι αυτή η ανάλυση οδηγεί αναπόφευκτα στην κατανόηση του συστήματος της δουλείας στον Νότο των ΗΠΑ.

Ήταν η δουλεία κατά κύριο λόγο ένα σύστημα φυλετικών σχέσεων με βασικό στόχο την παραγωγή της «λευκής υπεροχής»; Η μαύρη μαρξίστρια Barbara Fields στο άρθρο της *Δουλεία, φυλή και ιδεολογία στις Ηνωμέ-*

νες Πολιτείες της Αμερικής⁹ απαντά κατηγορηματικά όχι. Όπως η ίδια λέει, κύριος στόχος ήταν η παραγωγή βαμβακιού, ζάχαρης, ρυζιού και καπνών. Οι γαιοκτήμονες του Νότου δεν εισήγαγαν δούλους από την Αφρική διότι ήταν μαύροι, και άρα υποτίθεται κατώτεροι φυλετικά, αλλά γιατί ήταν πιο πρόσφοροι ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη. Εξάλλου, η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη του Νότου είχε ήδη βασιστεί στην εργασία των άγγλων επί συμβάσει δούλων¹⁰ που υπόκειντο σε απίστευτες βαρβαρότητες από τα αφεντικά τους παρόλο που αμφότεροι είχαν το ίδιο χρώμα δέρματος. Σύμφωνα με τη Fields, η διαφορά των άγγλων επί συμβάσει δούλων ήταν ότι έφεραν μαζί τους από την Αγγλία όλη την παρακαταθήκη και τις νίκες των αγώνων του αγγλικού προλεταριάτου, γεγονός που έθετε κάποια όρια στον βαθμό απαξίωσης της εργασιακής τους δύναμης και έκανε απτή την πιθανότητα εξέγερσης ενάντια στους δυνάστες τους. Αντίθετα, οι αφρικανοί σκλάβοι προέρχονταν από ένα τελείως διαφορετικό

9. Barbara Jeanne Fields, *Slavery, Race and Ideology in the United States of America*, *New Left Review* 181, 1990, σ. 95-118.

10. Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} σχεδόν τα δύο τρίτα των ευρωπαίων μεταναστών (κυρίως άγγλων και γερμανών) που πήγαν να δουλέψουν στην Αμερική ήταν επί συμβάσει δούλοι (*indentured servants*). Αυτό σήμαινε ότι είχαν ένα συμβόλαιο με κάποιο αφεντικό στην Αμερική το οποίο πλήρωνε τα έξοδα του ταξιδιού από την Ευρώπη προς τον «Νέο Κόσμο» με αντάλλαγμα ο μετανάστης να δουλέψει αμισθί για το αφεντικό για πέντε έως επτά χρόνια. Το αφεντικό πρόσφερε στον δούλο στέγη και τροφή αλλά όχι μισθό. Μπορούσε επίσης να πουλήσει ή να μεταβιβάσει το συμβόλαιο σε άλλο αφεντικό ή να απαιτήσει τη φυλάκιση του δούλου εάν αυτός δραπέτευε. Οι συμβάσεις αυτές γίνονταν οικειοθελώς αλλά υπήρχαν και πολλές περιπτώσεις απαγωγών όπου τα θύματα μεταφέρονταν στην Αμερική έχοντας στις πλάτες τους ένα τέτοιο συμβόλαιο. Επίσης, κατάδικοι από την Ευρώπη μεταφέρονταν αναγκαστικά στην Αμερική για να δουλέψουν ως επί συμβάσει δούλοι. Η πλειοψηφία των επί συμβάσει δούλων δούλευαν στην αγροτική παραγωγή του Νότου.

πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων πίσω στις πατρίδες τους όπου η δουλεία ήταν καθεστώς για αιώνες. Στην ουσία, έπρεπε να ξεκινήσουν από το μηδέν την οργάνωση της αντίστασης ενάντια στην υποδούλωσή τους. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους που οι γαιοκτήμονες του Νότου στράφηκαν προς τους σκλάβους από την Αφρική, ειδικά εάν λάβουμε υπόψη ότι γίνονταν ήδη ένοπλες εξεγέρσεις απελευθερωμένων και επί συμβάσει δούλων εναντίον των αφεντικών τους. Επιπλέον οι αφρικανοί σκλάβοι ήταν πιο φτηνοί σε σχέση με τους ευρωπαίους επί συμβάσει δούλους ή με τους ελεύθερους μισθωτούς εργάτες. Τέλος, η εισαγωγή σκλάβων από την Αφρική γιγαντώθηκε όταν υπήρξε στον Νότο έλλειψη εργασιακής δύναμης αφού λόγω των φρικτών συνθηκών που επικρατούσαν στις φυτείες οι ευρωπαίοι μετανάστες αρνούσαν να πάνε να δουλέψουν εκεί είτε ως επί συμβάσει δούλοι είτε ως μισθωτοί. Ήταν, λοιπόν, ένα σύνολο συγκεκριμένων υλικών συνθηκών που οδήγησαν τους γαιοκτήμονες του Νότου να αγοράζουν μαζικά σκλάβους από την Αφρική και όχι το γεγονός ότι αυτοί ήταν μαύροι. Το δουλεμπόριο από την Αφρική στον «Νέο Κόσμο» μέσω του Ατλαντικού Ωκεανού, στο οποίο συμμετείχαν ενεργά αφρικανοί ηγεμόνες και δουλέμποροι, είχε ως αποτέλεσμα οι αφρικανοί δούλοι να αποτελούν το 1800 το μεγαλύτερο κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού των δούλων ενώ το 1600 ήταν απλώς ένα μικρό ποσοστό του.¹¹

Όπως επισημαίνει η Fields, «η φυλή ως συνεκτική ιδεολογία δεν αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με τη δουλεία, αλλά χρειάστηκε πολύ περισσότερο χρόνο από ό,τι η δουλεία για να γίνει συστηματική». Και ο ρατσισμός, ως μια ιδεολογία της φυλετικής υπεροχής είχε ως προϋπόθεση «την ενσωμάτωση των Αφρικανών και των απογόνων τους σε ένα καθεστώς και σε μια κοινωνία όπου δεν διέθεταν τα δι-

11. P. Manning, *The Slave Trade: The Formal Demography of a Global System*, *Social Science History* 14(2), 1990, σ. 255-279.

καιώματα που οι άλλοι όχι μόνο θεωρούσαν δεδομένα αλλά διεκδικούσαν ως ένα ζήτημα αυτονόητου φυσικού νόμου».

Μετά την απελευθέρωσή τους οι πρώην σκλάβοι ενσωματώθηκαν στη νέα πραγματικότητα ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη, γεγονός που εν τέλει εξυπηρέτησε τόσο τα αφεντικά του Νότου όσο και του Βορρά. Με τον όρο «απαξιωμένη» δεν εννοούμε απλώς πιο φτηνή εργασιακή δύναμη. Στην περίπτωση του μαύρου προλεταριάτου, εννοούμε ότι ο φορέας αυτής της εργασιακής δύναμης αντιμετωπίζεται και νομικά ως υποδεέστερος στην ιεραρχία των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, γεγονός που αντανακλάται στην καθημερινότητά του αφού αναγκάζεται να αναπαραχθεί σε συνθήκες εξαθλίωσης και γκετοποίησης. Το όφελος για το κεφάλαιο είναι διπλό: από τη μια έχει στη διάθεσή του φτηνή εργασιακή δύναμη για όποτε τη χρειαστεί και, από την άλλη, περιορίζει τις δυνατότητες αγώνα. Ένα «απαξιωμένο» προλεταριάτο που υπόκειται τη μέγιστη κρατική καταστολή και ταυτόχρονα είναι πλήρως διαχωρισμένο από τα υπόλοιπα κομμάτια της τάξης του έχει περιορισμένες δυνατότητες οργάνωσης ενός πετυχημένου αγώνα ενάντια στα

αφεντικά και το κράτος τους. Την ίδια στιγμή, σε μία τέτοια συνθήκη, το κομμάτι του προλεταριάτου που βρίσκεται νομικά πιο ψηλά στην ενδοταξική ιεραρχία, η λευκή εργατική τάξη εν προκειμένω, πέφτει και το ίδιο θύμα των δήθεν προνομίων του. Το 1948, ο Harry Haywood, μαύρος κομμουνιστής και ηγετικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος των ΗΠΑ, έγραφε ότι δεν είναι τυχαίο ότι στις περιοχές όπου οι μαύροι είναι πιο καταπιεσμένοι είναι και η κατάσταση των λευκών πολύ χειρότερη.¹² Όπου ο ταξικός ανταγωνισμός μετατρέπεται σε φυλετικό οι καπιταλιστές τρίβουν τα χέρια τους.

Από αυτή τη σκοπιά μπορούμε να εξετάσουμε και τους επονομαζόμενους νόμους Jim Crow με τους οποίους θεσμοθετήθηκαν οι ρατσιστικοί διαχωρισμοί στον Νότο των ΗΠΑ μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και την απελευθέρωση των σκλάβων. Άρχισαν να θεσμοθετούνται το 1896, 30 ολόκληρα χρόνια μετά την απελευθέρωση των σκλάβων, και καταργήθηκαν μετά από μεγάλους αγώνες το 1964. Μετά τον εμφύλιο, η οικονομία του Νότου που βασιζόταν στη δουλεία βρέθηκε απέναντι σε μια νέα πραγματικότητα: οι

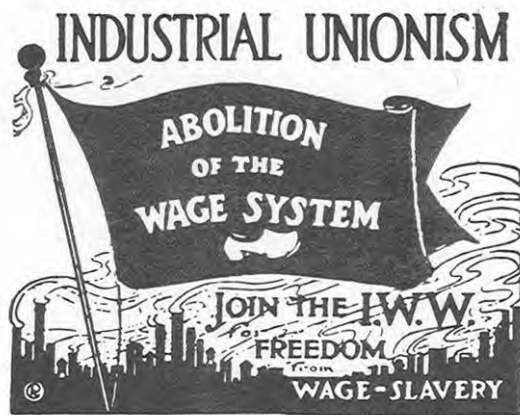
12. Harry Haywood, *Negro Liberation*, 1948.

πρώην σκλάβοι είχαν πλέον τη δυνατότητα είτε να εργάζονται ως μισθωτοί εργάτες είτε να μισθώνουν κάποιο κομμάτι γης δίνοντας σε αντάλλαγμα στον γαιοκτήμονα ένα μέρος της σοδειάς. Κάποιοι κατάφεραν να έχουν τη δική τους γη ή ακόμα και κάποια μικρή επιχείρηση ανοίγοντας τον δρόμο για τη δημιουργία μιας μαύρης μεσαίας τάξης. Την ίδια στιγμή, είχαν τη δυνατότητα να ψηφίζουν και να εκλέγονται στους τοπικούς θεσμούς. Σε ένα περιβάλλον κρίσης της αγροτικής οικονομίας και εκτεταμένης εκβιομηχάνισης, οι νόμοι Jim Crow επέβαλαν μια διευθέτηση των ταξικών σχέσεων υπέρ της συσσώρευσης του κεφαλαίου τόσο στην αγροτική παραγωγή όσο και στη βιομηχανία. Πρωταρχικός στόχος ήταν η αφαίρεση των πολιτικών δικαιωμάτων τόσο των μαύρων όσο και των λευκών προλεταρίων. Σε κάποιες περιπτώσεις οι λευκοί εργάτες κατάφεραν να διατηρήσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα μέσα από τρύπες της νομοθεσίας αλλά παρόλα αυτά δεκάδες χιλιάδες δεν είχαν πλέον το δικαίωμα ούτε να ψηφίζουν ούτε να εκλέγονται.¹³ Στην ουσία οι νόμοι Jim Crow εξαφάνισαν από τους θεσμούς της πολιτικής εκπροσώπησης το σύνολο του προλεταριάτου του Νότου και μαζί με αυτό τα ταξικά του συμφέροντα. Κατά δεύτερον, επέβαλαν τη χωρική και κοινωνική αποξένωση μεταξύ λευκών και μαύρων προλεταρίων: διαφορετικοί χώροι εργασίας, διαφορετικά βαγόνια στα τρένα, διαφορετικές θέσεις στα λεωφορεία, διαφορετικά σχολεία, νοσοκομεία, μπαρ, εστιατόρια, μπακάλικά, χώροι αναμονής. Οι υπηρεσίες και οι χώροι που προορίζονταν για τους μαύρους ήταν πάντα υποβαθμισμένοι, εάν υπήρχαν καν. Επιπλέον απαγορεύονταν οι γάμοι μεταξύ μαύρων και λευκών. Το μαύρο προλεταριάτο έπρεπε να αναπαραχθεί ως απαξιωμένη, φτηνή και πειθαρχημένη εργασιακή δύναμη για τις ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής και να αποκλεισθεί κάθε

13. Για παράδειγμα, στη Λουϊζιάνα μεταξύ 1896 και 1900 ο αριθμός των ψηφοφόρων που συμμετείχαν στις εκλογές μειώθηκε από 127.000 σε 3.300.

δυνατότητα επικοινωνίας και οργάνωσης με τους λευκούς προλετατίους. Απόπειρες κοινής οργάνωσης λευκών και μαύρων εργατών αντιμετωπίστηκαν από τα αφεντικά με αιματηρή βία και πολλά από τα θύματα των λιντσαρισμάτων ήταν μαύροι και λευκοί που προσπαθούσαν να αγωνιστούν από κοινού ενάντια στους ρατσιστικούς νόμους.¹⁴ Από το

14. Η αποτρόπαιη πρακτική του λιντσαρίσματος ήταν διαδεδομένη στις ΗΠΑ, και κυρίως στον Νότο, μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου και την απελευθέρωση των σκλάβων. Τα περισσότερα θύματα ήταν μαύροι άντρες και μαύρες γυναίκες. Σύμφωνα με έρευνες, οι μαύροι και οι μαύρες που δολοφονήθηκαν με λιντσαρίσματα ανέρχονταν σε 3.500 περίπου. Μεταξύ των θυμάτων υπήρχαν επίσης λευκοί, μεταξύ αυτών πολλοί Ιταλοί μεταρτίστες, καθώς επίσης Μεξικάνοι και Ασιάτες, κυρίως Κινέζοι. Σύμφωνα με την οργάνωση National Association for the Advancement of Colored People, από τα 4.743 θύματα του λιντσαρίσματος από το 1882 έως το 1968, 3.446 ήταν μαύροι και 1.297 λευκοί. Ειδικά στον Νότο η τρομοκρατία του λιντσαρίσματος γιγαντώθηκε την περίοδο της επιβολής των νόμων Jim Crow, που ήταν ταυτόχρονα μια περίοδος οικονομικής κρίσης στον Νότο. Στην ουσία, οι ρατσιστικοί αυτοί νόμοι επιβλήθηκαν και μέσω αυτής της βίας. Μαύροι και λευκοί που διεκδικούσαν το δικαίωμα να ψηφίζουν δολοφονούνταν από λευκούς οπαδούς και παραστρατιωτικές οργανώσεις (όπως η Κου-Κλουξ-Κλαν) του Δημοκρατικού Κόμματος που προσπαθούσε να επιβάλει την εξουσία του ξανά μετά την ήττα του εμφυλίου πολέμου. Οι λευκοί ρατσιστές εξαπέλυαν διάφορες κατηγορίες εναντίον των θυμάτων τους για να δικαιολογήσουν το λιντσαρίσμα. Κατηγορούσαν το θύμα ότι είχε δολοφονήσει κάποιον λευκό ή ότι είχε κλέψει την περιουσία κάποιου λευκού ή ότι είχε βιάσει κάποια λευκή γυναίκα ή ότι είχε απλώς φλερτάρει κάποια λευκή γυναίκα. Ωστόσο, πολλές φορές αυτό ήταν απλώς το προκάλυμμα για τους πραγματικούς λόγους που γίνονταν οι δολοφονίες. Σύμφωνα με μελέτες, τα λιντσαρίσματα στον Νότο αυξάνονταν στις περιόδους που οι μαύροι μισθωτές γης έπρεπε να πληρώσουν τον γαιοκτήμονα, οπότε προέκυπταν διαφορές σε σχέση με το μέγεθος της σοδειάς που έπρεπε να του παραχωρήσουν. Επίσης, σε περιόδους οικονομικής κρίσης, π.χ. μείωσης της τιμής του βαμβακιού, θύματα λιντσαρίσματος είχαν πέσει μαύροι ιδιοκτήτες γης ή μαύροι μικροεπιχειρηματίες που ανταγωνίζονταν στην

I.W.W., P.O. Box 2605, Madison WI 53701

1916 και μετά, εκατομμύρια μαύροι αρχίζουν να εγκαταλείπουν την απομόνωση και τη βία του Νότου. Μεταναστεύουν προς τον Βορρά (ανατολικά αλλά και δυτικά) των ΗΠΑ, όπου, εξαιτίας του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, υπάρχει έλλειψη εργασιακής δύναμης και οι καπιταλιστές στρέφονται προς την εργασιακή δύναμη του μαύρου προλεταριάτου από τον Νότο. Βρίσκουν δουλειές στα εργοστάσια και στις κατασκευές ως φτηνή εργασιακή δύναμη, με μισθούς πολύ χαμηλότερους από αυτούς των λευκών εργατών για τις ίδιες θέσεις εργασίας, ενώ σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται από τους καπιταλιστές ως απεργοσπάστες, γεγονότα που οδηγούν και τα δύο σε σύγκρουση, κάποιες φορές αιματηρή, με τους λευκούς εργάτες.

αγορά τους αντίστοιχους λευκούς. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στα λιντσαρίσματα συμμετείχε ένα πλήθος ανθρώπων, μεταξύ τους γυναίκες και παιδιά. Τα θύματα συνήθως βασανίζονταν φρικτά και στη συνέχεια καίγονταν ενώ ήταν ακόμα εν ζωή. Καρτ-ποστάλ με φωτογραφίες με τα καμένα σώματα των θυμάτων και το ικανοποιημένο πλήθος γύρω τους πωλούνταν ή στέλνονταν σε συγγενείς και φίλους ως σουβενίρ. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά, τα λιντσαρίσματα γίνονταν συνήθως από μικρές ομάδες λευκών ρατσιστών. Περιστατικά λιντσαρίσματος έχουν καταγραφεί μέχρι και τη δεκαετία του 1960. Μεταξύ των θυμάτων κατά τον 20^ο αιώνα συγκαταλέγονται μαύροι και λευκοί που συμμετείχαν στο κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα.

14 Το Διαλυτικό

Ο ενδοταξικός ανταγωνισμός αναπαράγεται και μέσα από ένα κομμάτι των επίσημων εργατικών και ομοιοεπαγγελματικών συνδικάτων (όπως η Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας – American Federation of Labour), τα οποία είτε είναι ανοιχτά ρατσιστικά και δεν δέχονται ως μέλη αфро-αμερικανούς και ασιάτες είτε τους αποδέχονται ως μέλη αλλά υπό την προϋπόθεση ότι φτιάχνουν τις δικές τους ξεχωριστές τοπικές οργανώσεις, κάτι που πράγματι έκαναν πολλοί μαύροι εργάτες και εργάτριες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι λευκές ηγεσίες των συνδικάτων διασφάλιζαν ότι οι μαύροι εργάτες και οι μαύρες εργάτριες θα παρέμεναν εγκλωβισμένοι στις χειρότερες σκατοδουλειές με χαμηλούς μισθούς και χωρίς δυνατότητα να ανεληχθούν στις θέσεις εργασίας που καταλάμβαναν οι λευκοί εργάτες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα πολλοί μαύροι εργάτες να αντιμετωπίζουν με εχθρότητα το οργανωμένο εργατικό κίνημα και κάποιοι από αυτούς να λειτουργούν ως απεργοσπάστες κατά τη διάρκεια μεγάλων απεργιών. Προς αυτή την κατεύθυνση έσπρωχναν ανοιχτά τους μαύρους προλετάριους και κάποιοι από τους μαύρους ηγέτες. Ο Booker T. Washington, για παράδειγμα, με τη δικαιολογία ότι η Αμερικανική Ομοσπονδία Εργασίας ήταν ρατσιστική προέτρεπε τους μαύρους εργάτες να λειτουργούν ως απεργοσπάστες προκειμένου να βρουν δουλειά.¹⁵ Ο Marcus Garvey ήταν ανοιχτά εναντίον των συνδικάτων και προέτρεπε τους μαύρους εργάτες να ρίχνουν τα μεροκάματα για να έχουν καλές σχέσεις με τα λευκά αφεντικά.¹⁶

15. Αναφέρεται στο Peter Cole & Lucien van der Walt, *Crossing the Color Lines, Crossing the Continents: Comparing the Racial Politics of IWW in South Africa and the United States, 1905-1925*, *Safundi: The Journal of South African and American Studies*, Vol. 12, No. 1, January 2011.

16. Αναφέρεται στο Edna Bonacich, *Advanced Capitalism and Black/White Race Relations in the United States: A Split Labor Market Interpretation*, *American Sociological Review*, Vol. 41, 1976.

Στον αντίποδα αυτής της πραγματικότητας βρίσκονταν οι εργατικές οργανώσεις που αγωνίστηκαν ενάντια στον ρατσισμό και στους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου βάσει φυλής, φύλου και εθνότητας. Βασικό ιστορικό παράδειγμα αυτής της τάσης ήταν οι Εργοστασιακοί Εργάτες του Κόσμου (Industrial Workers of the World – IWW), οι Wobblies. Η IWW δημιουργήθηκε το 1905 και έπαιξε κεντρικό ρόλο στον αγώνα ενάντια στις ρατσιστικές διακρίσεις που κυριαρχούσαν και μέσα στα συνδικάτα. Μέλη της ήταν χιλιάδες εργάτες: λευκοί, μαύροι, ασιάτες, μεξικάνοι – άντρες και γυναίκες. Στο πρώτο άρθρο του καταστατικού της δηλωνόταν ότι όλοι οι εργάτες και όλες οι εργάτριες μπορούν να γίνουν μέλη του συνδικάτου ανεξαρτήτου θρησκείας και χρώματος. Ως διεθνιστική αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση επηρέασε αγωνιστές σε ολόκληρο τον κόσμο: τμήματά της υπήρχαν στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, στην Ευρώπη, την Αυστραλία και τη Νότια Αφρική ενώ ενέπνευσε αγωνιστές στην Ινδία, την Κίνα και την Ιαπωνία. Όπως γράφουν οι Peter Cole & Lucien van der Walt, εντός της IWW δεν γίνονταν ανεκτοί οι φυλετικοί διαχωρισμοί: *«Υπογραμμίζονταν τα κοινά συμφέροντα όλων των εργατών και δινόταν ιδιαίτερη προσοχή στη φυλετική καταπίεση των μη λευκών εργατών. Η ταξική πάλη θεωρείτο κεντρικής σημασίας για την κατάργηση αυτής της καταπίεσης. Δεν επρόκειτο για έναν στενό “εργατισμό” που έβαζε σε δεύτερη μοίρα τη φυλετική ή εθνική καταπίεση αλλά για μια επαναστατική πολιτική που έβαζε στο κέντρο της την τάξη με στόχο την κατάργηση όλων των αδικιών»*.¹⁷ Το διεθνιστικό πρόταγμα των Wobblies ήταν η δημιουργία ενός μεγάλου συνδικάτου («One Big Union») όπου θα οργανώνονταν όλοι οι εργάτες σε παγκόσμιο επίπεδο και θα αγωνίζονταν ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος με στόχο την κατάργησή τους. Για τους Wobblies όλοι οι εργάτες ήταν ίσοι και ενωμένοι για έναν κοινό σκοπό,

διότι η IWW *«δεν ήταν ένα συνδικάτο των λευκών, ούτε των μαύρων, ούτε των κόκκινων, ούτε των κίτρινων, αλλά ένα συνδικάτο των εργατών»*. Για τους Wobblies ήταν ξεκάθαρο ότι οι καπιταλιστές είχαν κάθε συμφέρον να διατηρήσουν και να ενισχύσουν τους φυλετικούς και έμφυλους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου και πρότασαν ενάντια σε αυτό την έμπρακτη ταξική αλληλεγγύη. Το σύνθημα των Wobblies *«όταν χτυπάνε έναν από εμάς, μας χτυπάνε όλους»* δεν ήταν απλώς συνθηματολογία αλλά πρακτική αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο και το κράτος του. Πέρα όμως από τους φυλετικούς διαχωρισμούς υπήρχε και ο διαχωρισμός μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών. Οι πρώτοι ήταν κατά κύριο λόγο αμερικανοί πολίτες οργανωμένοι στα συντεχνιακά συνδικάτα της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας. Οι δεύτεροι ήταν κυρίως νεοφερμένοι ευρωπαίοι μετανάστες που δούλευαν σε άσχημες συνθήκες εργασίας με πολύ χαμηλούς μισθούς και αποκλείονταν από τα συντεχνιακά συνδικάτα όντας ανειδίκευτοι. Πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο οι μετανάστες εργάτες ανέρχονταν στο 60% του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού και οι ειδικευμένοι αμερικανοί εργάτες τους αντιμετώπιζαν ως απειλή, ειδικά όσο απλουστεύονταν η παραγωγική διαδικασία μέσω του ταιηλοριστικού μοντέλου παραγωγής. Οι Wobblies έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην οργάνωση ακριβώς αυτού του κομματιού των ανειδίκευτων εργατών ενάντια στους συντεχνιακούς διαχωρισμούς και με επίκεντρο την άμεση δράση στους χώρους εργασίας.¹⁸

Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι Wobblies, παρά τα χιλιάδες μέλη τους και την παγκόσμια επιρροή τους, απουσιάζουν από πολλές ιστορικές μελέτες πάνω στο οργανωμένο εργατικό κίνημα των ΗΠΑ. Αυτό ωστόσο δεν είναι τυχαίο. Υπάρχει μια ολόκληρη τάση μέσα στα αμερικάνικα πανεπιστήμια που ταυτίζει συνολικά το εργατικό κίνημα των ΗΠΑ

17. Peter Cole & Lucien van der Walt, ό.π.

18. Βλέπε σχετικά Steve Wright, *Η έφοδος στον ουρανό*, Κόκκινο Νήμα, 2002.

εκείνης της εποχής με την αναπαραγωγή της «λευκής υπεροχής», υποστηρίζοντας ότι η λευκή οργανωμένη εργατική τάξη ήταν συλλήβδην ρατσιστική. Οι απόψεις αυτές, που τροφοδοτούν με «θεωρία» διάφορες τάσεις των πολιτικών της ταυτότητας, συνοδεύονται συνήθως από καταγγελίες ενάντια στον μαρξισμό και στην έννοια της τάξης.¹⁹ Βέβαια δεν μπορούν να απαντήσουν σε κανένα ουσιαστικό ερώτημα όπως, για παράδειγμα, στο γιατί οι λευκοί ειδικευμένοι εργάτες απέκλειαν από τα συνδικάτα τους λευκούς ευρωπαίους μετανάστες αφού υποτίθεται μοιράζονταν ως λευκοί τα ίδια φυλετικά συμφέροντα και αφού μοναδικό τους κίνητρο ήταν η αναπαραγωγή της «λευκής υπεροχής». Ανάγοντας τα πάντα στη φυλή αδυνατούν να αντιληφθούν την πολυπλοκότητα και τις διαμεσολαβήσεις των ταξικών σχέσεων, τόσο μεταξύ αστών και εργατών όσο και μεταξύ των ίδιων των εργατών. Πολύ δε περισσότερο αδυνατούν να εξηγήσουν πώς υπήρχαν κοινές οργανώσεις εργατών όλων των φυλών και των εθνοτήτων όπως η επαναστατική διεθνιστική οργάνωση της IWW. Επιλέγουν επομένως να την εξαφανίσουν από τις αφηγήσεις τους.

Η ιδεολογία του ρατσισμού υπάρχει και γίνεται υλική δύναμη, αποκτά υλική υπόσταση, μέσα στο σύστημα ιεράρχησης και διαχωρισμού της εργασιακής δύναμης. Όσο θα αναπαράγεται αυτό το σύστημα ιεράρχησης εντός της τάξης τόσο θα αναπαράγεται και η ιδεολογία του ρατσισμού, και από τα αφεντικά και από ένα κομμάτι των εργατών. Το μαύρο προλεταριάτο ενσωματώθηκε σε ένα κοινωνικό σύστημα ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη (αρχικά ως σκλάβοι και μετά ως μισθωτοί εργάτες). Αυτή η υλική πραγματικότητα απέκτησε φυλετικά χαρακτηριστικά: η καθημερινή βία που δέχονταν διασφάλιζε ότι αυτό το κομμάτι του προλεταριάτου θα παρέμενε απαξιωμένο και θα συνιστούσε μια

σταθερή δεξαμενή πλεονάζοντος πληθυσμού που αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Κι αν η σκλαβιά επιβλήθηκε από τα πάνω, η επακόλουθη ιδεολογία της φυλής και του ρατσισμού αναπαράχθηκε και από ένα μεγάλο κομμάτι της οργανωμένης λευκής εργατικής τάξης που τη χρησιμοποίησε ως όπλο για να διασφαλίσει όχι μόνο την «υψηλότερη» θέση της εντός της ιεραρχικής κλίμακας της εργασιακής δύναμης αλλά και ότι δεν θα καταλήξει κι αυτή κομμάτι του στάσιμου υπερπληθυσμού.

Επομένως, είναι αναμενόμενο ότι οι μαύροι προλετάριοι στον αγώνα ενάντια στην καταπίεση και την απαξίωσή τους θα προσπαθούσαν να ανατρέψουν αυτή την ιεραρχία. Το σύνθημα της Μαύρης Δύναμης εκφράζει αυτήν ακριβώς την απόπειρα. Ωστόσο, το ταξικό περιεχόμενο αυτού του αγώνα επισκιάστηκε από το γεγονός ότι ο ίδιος ο αγώνας συγκροτήθηκε γύρω από τη φυλή. Αυτό είχε δύο συνέπειες: από τη μια, ο μαύρος πληθυσμός των ΗΠΑ (μαύροι προλετάριοι μαζί με μαύρους επιχειρηματίες και πολιτικούς) παρουσιάστηκε ως ένα αδιαφοροποίητο σύνολο ανθρώπων με τα ίδια συμφέροντα και τις ίδιες διεκδικήσεις. Από την άλλη, λόγω της σύνθεσής του, έμεινε είτε στο επίπεδο της διεκδίκησης ίσων πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων είτε στον μαύρο εθνικισμό, δηλαδή την απόκτηση πολιτικής και οικονομικής ισχύος από τη «μαύρη (διαταξική) κοινότητα» εντός των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Έτσι το αίτημα για ανατροπή της φυλετικής ιεραρχίας ικανοποιήθηκε εν μέρει και στην ουσία ενσωματώθηκε με τη δημιουργία μιας μαύρης μεσαίας και ανώτερης τάξης που μπόρεσε να ανελιχθεί σε διεθυντικές θέσεις στις επιχειρήσεις, το κράτος και την αστυνομία. Μέλη αυτής της τάξης παρουσιάζονται διαχρονικά ως εκπρόσωποι της «μαύρης κοινότητας» επιβάλλοντας τη δική τους ατζέντα ως διεκδικήσεις «όλων των μαύρων» και παίζοντας ενεργό ρόλο καταστολής, ελέγχου και ειρήνευσης όποτε το μαύρο προλεταριάτο εξεγείρεται με ριζοσπαστικό τρόπο ενάντια

19. Βλέπε για παράδειγμα, Herbert Hill, *The Problem of Race in American Labor History, Reviews in American History*, Vol. 24, No. 2, 1996.

στις άθλιες συνθήκες της ζωής του, όπως για παράδειγμα στη Βαλτιμόρη το 2015, όπου η εξέγερση του μαύρου προλεταριάτου έγινε εν πολλοίς εναντίον μιας μαύρης δημοτικής αρχής, αστυνομίας και άρχουσας τάξης.

Την ίδια στιγμή η πλειονότητα των μαύρων προλετάρων παρέμεινε καταπιεσμένη και εξαθλιωμένη.²⁰ Παρόλο που οι νόμοι για τις φυλετικές διακρίσεις καταργήθηκαν και κατακτήθηκε τυπικά η ισότητα απέναντι στον νόμο, στον βαθμό που οι καπιταλιστικές σχέσεις παρέμειναν κυρίαρχες και δεδομένης της κατάρρευσης του φορντιστικού / κεϋνσιανού καθεστώτος συσσώρευσης, ένα μεγάλο κομμάτι του μαύρου προλεταριάτου μετατράπηκε σε σταθεροποιημένο υπερπληθυσμό, ο οποίος από τη μια μεριά αστυνομεύτηκε και κλείστηκε στη φυλακή μέσω του «πολέμου ενάντια στα ναρκωτικά» και από την άλλη μεριά παρουσιάστηκε και δαιμονοποιήθηκε ως ένα στρώμα που «παρασιτεί εις βάρος των φορολογούμενων απομυζώντας τις προνοιακές παροχές». Με άλλα λόγια, στον βαθμό που ο αγώνας των μαύρων δεν ξέφυγε από τα όρια της φυλετικής ταυτότητας και δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση το σύνολο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων αφομοιώθηκε εντός της καπιταλιστικής κανονικότητας. Η τυπική ισότητα στο επίπεδο των δικαιωμάτων και της νομοθεσίας δεν εγγυάται ούτε καν τη

σχετική βελτίωση των συνθηκών ζωής των προλετάρων. Αντιθέτως, οι μαύροι προλεταριοί συνέχισαν και συνεχίζουν να αναπαράγονται ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη.

Combahee River Collective: εισάγοντας τον όρο της πολιτικής της ταυτότητας

Το 1977 δημοσιεύεται στις ΗΠΑ ένα κείμενο όπου δίνεται ίσως ο πιο εύστοχος ορισμός για την πολιτική της ταυτότητας.²¹ Το κείμενο είχε γραφτεί από την ομάδα Combahee River Collective, τα μέλη της οποίας ήταν μαύρες λεσβίες φεμινίστριες. Έχοντας οι ίδιες συμμετάσχει στο φεμινιστικό κίνημα, στο κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα, στους Μαύρους Πάνθηρες και σε άλλες οργανώσεις του μαύρου εθνικιστικού κινήματος, συνόψιζαν σε αυτό το κείμενο τις πολιτικές τους θέσεις ως μαύρες λεσβίες φεμινίστριες κάνοντας κριτική τόσο στον σεξισμό του μαύρου εθνικισμού όσο και στην κυριαρχία των λευκών γυναικών εντός του φεμινιστικού κινήματος. Επανεισήγαγαν την έννοια των πολλαπλών καταπιέσεων που προκύπτουν από αλληλένδετα συστήματα καταπίεσης που σχετίζονται με τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλικότητα και την τάξη. Σύμφωνα με τις Combahee River Collective:

20. Βλέπε σχετικά το άρθρο του Adolph L. Reed Jr, Black particularity reconsidered, *Telos Journal* 39, 1979, σ. 71-93.

21. Combahee River Collective, *The Combahee River Collective Statement*, βλέπε στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://circuitous.org/scraps/combahee.html>

Η πιο γενική έκφραση της πολιτικής μας είναι η ενεργή αφοσίωσή μας στον αγώνα ενάντια στη φυλετική, έμφυλη, ετεροφυλοφιλική και ταξική καταπίεση, και θεωρούμε ως ιδιαίτερο στόχο μας την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης ανάλυσης και πρακτικής που να βασίζονται πάνω στο γεγονός ότι τα κύρια συστήματα καταπίεσης αλληλοσυνδέονται. Η σύνθεση αυτών των καταπιέσεων δημιουργούν τις συνθήκες της ζωής μας.

Λέμε επανεισήγαγα, διότι το ζήτημα των πολλαπλών καταπιέσεων δεν ήταν κάτι καινοφανές. Η έννοια της τριπλής (φυλετικής, έμφυλης, ταξικής) καταπίεσης, ή όπως το ονόμαζαν «triple jeopardy», ήταν ευρέως γνωστή στους κόλπους του μαύρου γυναικείου κινήματος και πολλές οργανώσεις την είχαν υιοθετήσει στις αρχές της δεκαετίας του '70. Η ιστορία της όμως πάει ακόμα πιο πίσω αφού ήδη από τη δεκαετία του '30 μαύρες γυναίκες μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος

των ΗΠΑ είχαν θέσει το ζήτημα της τριπλής καταπίεσης των μαύρων εργατριών και τη δεκαετία του '60 το Κομμουνιστικό Κόμμα των ΗΠΑ είχε ήδη υιοθετήσει αυτή την οπτική. Το ζήτημα θα επανέλθει τη δεκαετία του '80 εντός των ακαδημαϊκών κύκλων των ΗΠΑ υπό τον γενικό τίτλο «θεωρία της διαθεματικότητας».

Σε αυτό το πλαίσιο των πολλαπλών συστημάτων καταπίεσης και της άμεσης εμπειρίας των υποκειμένων, οι Combahee River Collective δίνουν έναν εύστοχο ορισμό που θεωρούμε ότι ισχύει για όλες τις πολιτικές που συγκροτούνται γύρω από την ταυτότητα:

Αυτή η επικέντρωση στην καταπίεση που εμείς οι ίδιες έχουμε βιώσει παίρνει σάρκα και οστά στην έννοια της πολιτικής της ταυτότητας. Πιστεύουμε ότι η πιο ουσιαστική και ενδεχομένως η πιο ριζοσπαστική πολιτική προκύπτει άμεσα από την ίδια μας την ταυτότητα, και όχι από το να προσπαθούμε να τερματιστεί η καταπίεση κάποιου άλλου. Στην περίπτωση των μαύρων γυναικών αυτή η ιδέα είναι ιδιαίτερα ανταγωνιστική, επικίνδυνη, απειλητική και ως εκ τούτου επαναστατική, διότι εάν εξετάσουμε όλα τα πολιτικά κινήματα που έχουν προηγηθεί είναι προφανές ότι κανένας δεν είναι περισσότερο άξιος από εμάς τις ίδιες να απελευθερωθεί.

Μόνο αυτές οι ίδιες, που έχουν αυτή την κοινή εμπειρία, είναι σε θέση να μιλήσουν για την κατάσταση που βιώνουν και να αγωνιστούν με στόχο την απελευθέρωσή τους:

Πρέπει να αξιοποιήσουμε το γεγονός ότι είμαστε στον πάτο για να κάνουμε ένα μεγάλο άλμα προς την επαναστατική δράση. Εάν οι μαύρες γυναίκες ήταν ελεύθερες αυτό θα σήμαινε ότι και όλοι οι υπόλοιποι θα έπρεπε να είναι ελεύ-

θεροι, αφού η δική μας ελευθερία θα απαιτούσε την καταστροφή όλων των συστημάτων καταπίεσης.

Η ομάδα Combahee River Collective διατύπωσε αυτές τις θέσεις σε μια εποχή που οι ιδιαίτερες διεκδικήσεις, τα συμφέροντα, οι ανάγκες και οι επιθυμίες των μαύρων λεσβιών γυναικών ήταν υποτιμημένα τόσο μέσα στο εργατικό κίνημα όσο και μέσα στο κίνημα των μαύρων και των φεμινιστριών. Ωστόσο, στην προσπάθειά τους να τα αναδείξουν εισηγάγαν μια νέα ιεράρχηση που δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει στον διαχωρισμό και όχι στη σύνδεσή τους με τις ανάγκες και τις επιθυμίες άλλων αγωνιζόμενων κομματιών της τάξης, όπως φαίνεται από την αποστρόφής τους ότι «κανένας δεν είναι περισσότερο άξιος από εμάς τις ίδιες να απελευθερωθεί» ή ότι «Είμαστε στον πάτο... Εάν οι μαύρες γυναίκες ήταν ελεύθερες αυτό θα σήμαινε ότι και όλοι οι υπόλοιποι θα έπρεπε να είναι ελεύθεροι». Ιεράρχησαν δηλαδή ως ανώτερη τη δική τους ανάγκη απελευθέρωσης, αντιστρέφοντας το γεγονός ότι ως μαύρες γυναίκες βρίσκονταν στον πάτο της αμερικανικής καπιταλιστικής κοινωνίας, και, παρά την αναφορά τους σε άλλο σημείο του κειμένου περί συμμαχίας με άλλες «προοδευτικές ομάδες και κινήματα», δεν ασχολήθηκαν με το ζήτημα της δημιουργίας των απαραίτητων μορφών μεσολάβησης και επικοινωνίας ανάμεσα στα διαφορετικά κομμάτια της τάξης. Αντικατέστησαν, επί της ουσίας, τον «λευκό άντρα ειδικευμένο εργάτη», που το οργανωμένο εργατικό κίνημα τοποθετούσε στην κορυφή της ιεραρχίας, με τη «μαύρη γυναίκα», η οποία μάλιστα δεν προσδιορίζεται καν ως προς την ταξική της θέση.

Αυτή η θέση τους προέρχεται και από την τριτοκοσμική, αντι-ιμπεριαλιστική ιδεολογία τους, που εκφράζεται από την αναφορά τους στους «καταπιεσμένους λαούς», τον ιμπεριαλισμό ως διακριτό σύστημα από τον καπιταλισμό κοκ, η οποία χρησιμοποιεί και αυτή διαταξικές κατηγορίες ανάλυσης και αγώνα:

Αντιλαμβανόμαστε ότι η απελευθέρωση όλων των καταπιεσμένων λαών απαιτεί την καταστροφή των πολιτικο-οικονομικών συστημάτων του καπιταλισμού, του ιμπεριαλισμού καθώς και της πατριαρχίας. Είμαστε σοσιαλίστριες διότι πιστεύουμε ότι η εργασία πρέπει να οργανωθεί για το συλλογικό όφελος αυτών που εργάζονται και δημιουργούν τα αγαθά και όχι για το κέρδος των αφεντικών. [...] Ωστόσο, δεν είμαστε πεπεισμένες ότι μια σοσιαλιστική επανάσταση που δεν είναι επίσης φεμινιστική και αντιρατσιστική επανάσταση θα εγγυηθεί την απελευθέρωσή μας. [...] Παρόλο που συμφωνούμε επί της ουσίας με τη θεωρία του Μαρξ όπως την εφάρμοσε στις πολύ συγκεκριμένες οικονομικές σχέσεις που ανέλυσε, γνωρίζουμε ότι η ανάλυσή του πρέπει να διευρυνθεί περαιτέρω προκειμένου να κατανοήσουμε τη συγκεκριμένη οικονομική μας κατάσταση ως μαύρες γυναίκες.

Σε μια πρόσφατη συνέντευξη που έδωσε η Barbara Smith, βασικό μέλος των Combahee River Collective, που δημοσιεύτηκε το 2012, αυτή η ιδεολογία γίνεται ακόμα πιο σαφής:²²

*Οι έγχρωμοι άνθρωποι (people of color) που ανήκαμε στην Αριστερά εκείνη την εποχή χρησιμοποιούσαμε πράγματι τον όρο Τρίτος Κόσμος για να προσδιοριστούμε. Θεωρούσαμε ότι υφιστάμεθα εσωτερική αποικιοποίηση. Υπήρχαν οι αποικίες στο εξωτερικό που είχαν εγκαθιδρυθεί από τις υπερδυνάμεις και άλλα ως επί το πλείστον ευρωπαϊκά έθνη. Έτσι, υπήρχαν και εσωτερικές αποικίες τις οποίες είχαν εγκαθιδρύσει οι ίδιοι άνθρωποι και οι οποίες έθιγαν τους ίδιους ανθρώπους που προέρχονταν από τον Τρίτο Κόσμο. Με το πέρασμα του χρόνου παρακολουθούσαμε τι συνέβαινε στη Νικαράγουα, τη Γρανάδα και την Κούβα, όπου ένα διαφορετικό οικονομικό σύστημα –οπωσδήποτε επηρεασμένο από τον κομμουνισμό, τον σοσιαλισμό, τον Μαρξισμό κ.λπ.– είχε γίνει πραγματικότητα και από όπου αντλούσαμε μεγάλη ελπίδα και έμπνευση... Πήγα στην Κούβα το 1995 με μια αντιπροσωπεία λεσβιών και γκέι. Ήταν πραγματικά ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός. Ήταν μια περίοδος που άνοιξε η συζήτηση γύρω από αυτά τα ζητήματα στην Κούβα, κυρίως λόγω εκείνης της ταινίας, **Φράουλες και Σοκολάτα**. Αυτή ήταν μια τόσο μεγάλη αλλαγή παραδείγματος. Μάλιστα συμμετείχα στην πορεία της Πρωτομαγιάς στην Αβάνα της Κούβας το 1995 με ένα μπλοκ ΛΟΑΤ [Λεσβιών, Ομοφυλόφιλων, Αμφιφυλόφιλων και Τρανς]!*

22. A. Jones, V. Eubanks (επ.) και B. Smith, *Ain't Gonna Let Nobody Turn Me Around: Forty Years of Movement Building with Barbara Smith*, SUNY Press, 2014.

Είναι λοιπόν αναγκαίο να σημειώσουμε εδώ ότι ο καπιταλισμός, ο ιμπεριαλισμός και η πατριαρχία δεν είναι τρία διαφορετικά πολιτικο-οικονομικά συστήματα. Ο ιμπεριαλισμός και η πατριαρχία είναι εγγενή στοιχεία του καπιταλισμού. Η σοσιαλιστική επανάσταση ή θα είναι φεμινιστική και αντιρατσιστική ή δεν θα είναι σοσιαλιστική επανάσταση. Ο καπιταλισμός δεν ανάγεται σε κάποιες πολύ συγκεκριμένες οικονομικές σχέσεις αλλά είναι ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων, μορφών και θεσμών. Σε κάθε περίπτωση, στο γενικότερο πλαίσιο του κειμένου, ενώ γίνεται κάποια προσπάθεια να συνδεθεί το ζήτημα της τάξης με αυτό της φυλής και του φύλου, η τάξη τελικά απλώς εξαφανίζεται κάτω από τη σκιά της κυρίαρχης ταυτότητας που για τις Combahee River Collective δεν είναι άλλη από τη μαύρη ταυτότητα. Όπως είπαμε και προηγουμένως, το υποκείμενο «μαύρες γυναίκες» δεν προσδιορίζεται ποτέ ταξικά. Η επικέντρωση στη φυλή, κυρίως, και στο φύλο, δευτερευόντως, είναι αυτά που διαπερνούν την πολιτική ανάλυση των Combahee River Collective. Ακόμα και εκεί όπου ασκούν κριτική στις λευκές φεμινίστριες και στον «βιολογικό ντετερμινισμό» τους, σύμφωνα με τον οποίο όλοι οι άντρες είναι εχθροί απλώς και μόνο επειδή είναι άντρες, οι Combahee River Collective δεν αντιπροτείνουν την ταξική αλληλεγγύη παρά μόνο τη φυλετική:

Παρόλο που είμαστε φεμινίστριες και λεσβίες, έχουμε σχέσεις αλληλεγγύης με τους προοδευτικούς μαύρους άντρες και δεν υποστηρίζουμε τον φραξιονισμό και τον σεπαρατισμό που απαιτούν οι λευκές γυναίκες. Η κατάστασή μας ως μαύρων απαιτεί να έχουμε αλληλεγγύη γύρω από το ζήτημα της φυλής, κάτι που φυσικά οι λευκές γυναίκες δεν χρειάζεται να έχουν με τους λευκούς άντρες, εκτός κι αν πρόκειται για την αρνητική αλληλεγγύη μεταξύ φυλετικών καταπιεστών.

Ενώ προς το τέλος του κειμένου παραθέτουν εμφατικά τα λόγια μιας λευκής φεμινίστριας, της Robin Morgan, η οποία ταυτίζει το σύνολο των λευκών ετεροφυλόφιλων αντρών με την καπιταλιστική εξουσία:

Δεν έχω την παραμικρή ιδέα για το ποιος μπορεί να είναι ο επαναστατικός ρόλος των λευκών ετεροφυλόφιλων αντρών, αφού ενσαρκώνουν τα αντιδραστικά κατοχυρωμένα συμφέροντα της εξουσίας.

Άλλο ζήτημα που θίγει το κείμενο και αποτελεί μόνιμο μοτίβο των σύγχρονων πολιτικών της ταυτότητας είναι το θέμα του προνομίου:

Η κύρια δυσκολία που αντιμετωπίζουμε στην πολιτική μας δουλειά είναι ότι δεν προσπαθούμε να παλέψουμε την καταπίεση μόνο σε ένα μέτωπο ή σε δύο αλλά, αντίθετα, να αντιμετωπίσουμε μια ολόκληρη σειρά καταπίεσεων. Δεν έχουμε φυλετικό, έμφυλο, ετεροφυλοφιλικό ή ταξικό προνόμιο για να βασιστούμε, ούτε έχουμε κάποια έστω ελάχιστη πρόσβαση σε πόρους και εξουσία όπως έχουν οι ομάδες που διαθέτουν κάποιο από αυτά τα είδη προνομίων.

Η έννοια του προνομίου, βέβαια, δεν ήταν κάτι το καινούργιο στο κίνημα. Ο Πακιστανοαμερικάνος κομμουνιστής Asad Haider τοποθετούσε το ζήτημα σε μια πρόσφατη συνέντευξή του ως εξής:²³

Η έννοια του προνομίου προέρχεται από κάποιες ομάδες που έφυγαν από το Κομμουνιστικό Κόμμα των ΗΠΑ τη δεκαετία του 1950 και ήρθε στο επίκεντρο

της συζήτησης τη δεκαετία του 1960 από τη δουλειά των ιστορικών Allen και Noel Ignatiev πάνω στο ζήτημα του ρατσισμού μέσα στο αμερικανικό εργατικό κίνημα. Οι ιστορικοί αυτοί εισήγαγαν την έννοια του «λευκού προνομίου» σύμφωνα με την οποία οι λευκοί εργάτες είχαν δωροδοκηθεί από την αμερικανική άρχουσα τάξη και, ειδικά, από την τάξη των γαιοκτημόνων του Νότου, ήδη από τον 17ο αιώνα, με προνόμια και μια ανώτερη θέση στην κοινωνική ιεραρχία προκειμένου να μην ενωθούν με τους μαύρους εργάτες –είτε πρόκειται για τους δούλους του 17ου αιώνα είτε πρόκειται για τους μαύρους μισθωτούς εργάτες που υφίσταντο υπερεκμετάλλευση τις δεκαετίες του 1950, του 1960 και του 1970...

Η βασική ιδέα αυτών των ιστορικών ήταν ότι το «λευκό προνόμιο» ήταν στην πραγματικότητα επιζήμιο για τους λευκούς εργάτες, διότι παρά το γεγονός ότι πλεονεκτούσαν έναντι των μαύρων, κατέληξαν να υφίστανται περισσότερη εκμετάλλευση ακριβώς γιατί αποδέχτηκαν αυτά τα οφέλη. Το αποτέλεσμα ήταν ότι δεν οικοδόμησαν ένα κίνημα που να ξεπερνά τους φυλετικούς διαχωρισμούς ενάντια στην κοινή τους καταπίεση. Το γεγονός ότι η έννοια του «λευκού προνομίου» χρησιμοποιείται σήμερα ως επιχείρημα ότι δεν είναι δυνατή η ενοποίηση λευκών και μαύρων εργατών αποτελεί αντιστροφή της βασικής τους ιδέας! Είναι απίστευτο ότι η έννοια αυτή μετατράπηκε ουσιαστικά στο αντίθετό της. Τώρα σε κάθε συνάντηση για την οργάνωση κινητοποιήσεων, σε κάθε συζήτηση που γίνεται ανάμεσα σε λευκούς και μαύρους υπάρχει ένταση και επιφυλακτικότητα, ακριβώς γιατί οποιαδήποτε στιγμή είναι πιθανό να κατηγορηθεί κάποιος λευκός για το προνόμιο που κατέχει και να τεθεί το ζήτημα ότι

23. A Marxist critiques Identity Politics, *Seattle Weekly*, 25 Απριλίου 2017. Ολόκληρη η συνέντευξη είναι διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.seattleweekly.com/news/a-marxist-critiques-identity-politics/>.

μέσα στην ομάδα που έχει συγκροτηθεί υπάρχουν αγεφύρωτες διαφορές συμφερόντων. Αυτή είναι μια πολύ διαφορετική πολιτική θέση που δεν βοηθά στην πραγματοποίηση ανοιχτών συζητήσεων για τη στρατηγική, που δεν βοηθά στην ανάπτυξη εμπιστοσύνης ανάμεσα στους ακτιβιστές και που δεν βοηθά στην ανάπτυξη ενός μαζικού κινήματος.

Ενώ λοιπόν οι Noel και Allen Ignatiev καλούσαν στον αγώνα ενάντια στη «λευκή υπεροχή» ως έναν αγώνα τον οποίο θα έπρεπε να διεξάγουν από κοινού οι μαύροι και οι λευκοί εργάτες για να μπορέσουν να αυτο-οργανωθούν πέρα από φυλετικούς διαχωρισμούς ώστε να ικανοποιήσουν τις ανάγκες και τα συμφέροντά τους, όταν η έννοια και η γλώσσα των προνομίων υιοθετήθηκε από τη Νέα Αριστερά μετασηματίστηκε σε κάτι εντελώς διαφορετικό. Όπως αναφέρει ο Asad Haider στο άρθρο του White Purity,²⁴ το μανιφέστο «Δεν χρειάζεσαι μετεωρολόγο για να γνωρίζεις προς τα πού φυσάει ο άνεμος», που κυκλοφόρησε στο συνέδριο της φοιτητικής οργάνωσης Students for a Democratic Society το 1969, προωθούσε μια πολιτική βασισμένη στη «λευκή ενοχή» και όχι στην προλεταριακή ενότητα. Η ένοπλη ομάδα Weather Underground χρησιμοποίησε τη γλώσσα των «προνομίων» για να απορρίψει πλήρως τη λευκή εργατική τάξη ως έναν από τους φορείς της επαναστατικής αλλαγής, συνδέοντας αντιθέτως τον πολιτικό αγώνα με πρωτοποριακές οργανώσεις όπως η ίδια, της οποίας τα μέλη επιτίθεντο στα δικά τους «προνόμια» υιοθετώντας ένα επαναστατικό lifestyle. Επρόκειτο για μια πολιτική υποκατάστασης των προλεταριακών αγώνων από ορισμένους λευκούς ριζοσπάστες που μέσα από το αυτομαστίγωμά τους προσπαθούσαν επί της ουσίας να συγκεντρώσουν ναρκισσι-

24. Asad Haider, White Purity. Υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.viewpointmag.com/2017/01/06/white-purity/>

στικά την προσοχή πάνω στους ίδιους (ούτε καν, δηλαδή, στα κινήματα των μαύρων και του Τρίτου Κόσμου που φετιχοποιούσαν). Ο Noel Ignatiev άσκησε αμείλικτη κριτική στην ιδεολογία των Weathermen σε ένα άρθρο που έγραψε τον ίδιο χρόνο:

Η λευκή υπεροχή είναι το πραγματικό μυστικό της εξουσίας της αστικής τάξης και η κρυφή αιτία πίσω από την αποτυχία του εργατικού κινήματος σε αυτή τη χώρα. Τα προνόμια του λευκού δέρματος εξυπηρετούν μόνο την αστική τάξη και για αυτόν ακριβώς τον λόγο δεν θα μας επιτρέψουν να ξεφύγουμε από αυτά, αλλά αντιθέτως θα μας καταδιώκουν κάθε ώρα και στιγμή της ζωής μας, όπου κι αν πάμε. Αποτελούν δηλητηριασμένο δόλωμα. Το να υποστηρίζεται ότι η αποδοχή των προνομίων του λευκού δέρματος είναι προς το συμφέρον των λευκών εργατών είναι ισοδύναμο με το να υποστηρίζεται ότι είναι προς το συμφέρον του ψαριού να τσιμπάει το δόλωμα. Το να υποστηρίζεται ότι η απόρριψη αυτών των προνομίων αποτελεί «θυσία» είναι το ίδιο με το να υποστηρίζεται ότι το ψάρι θυσιάζεται όταν πηδά έξω από το νερό, χτυπά την ουρά του, τινάζει το κεφάλι του προς κάθε κατεύθυνση με μανία και φτύνει το θανατηφόρο δόλωμα.²⁵

Όπως επισημαίνει ο Asad Haider: «Το σημερινό πολιτικό ρεύμα που αρθρώνεται γύρω από την έννοια του προνομίου δεν θα επέτρεπε μια τοποθέτηση με ένα τέτοιο περιεχόμενο. Αντιθέτως, έχουν επιβιώσει μόνο ατελείωτες παραλλαγές της θέσης των Weathermen, χωρίς όμως

25. N. Ignatiev, Without a Science of Navigation We Cannot Sail in Stormy Seas. Το κατά τα άλλα μαρξιστικό-λενινιστικό κείμενο του Ignatiev είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.marxists.org/history/erol/ncm-1/debatesds/ignatin.htm>.

το κάλεσμα στον ένοπλο αγώνα, τις ληστείες τραπεζών και χωρίς αναφορές στη θεωρία του Λένιν για τον ιμπεριαλισμό».

Επιστρέφοντας στην ανάλυση των Combahee River Collective, πρέπει να σημειώσουμε ότι εντασσόταν και αυτή στο πλαίσιο της Νέας Αριστεράς: της αριστεράς των κοινωνικών δικαιωμάτων, του μαύρου εθνικισμού, του αντι-ιμπεριαλισμού, του τριτοκοσμισμού και του σεπαρατισμού του δεύτερου κύματος του φεμινισμού. Κι αυτή η ιδεολογία είναι που διαπνέει ολόκληρο το φάσμα των πολιτικών της ταυτότητας, είτε αυτές που προηγήθηκαν των Combahee River Collective είτε αυτές που ακολούθησαν. Οι ίδιες οι φεμινίστριες της ομάδας Combahee River Collective αφιέρωσαν το μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς τους στη διοργάνωση εργαστηρίων όπου δίδασκαν σε λευκές γυναίκες πώς να μην είναι ρατσίστριες.

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της φαινομενικότητας!

Ο όρος *διαθεματικότητα* αποτελεί μετάφραση του αγγλικού όρου *intersectionality* και μάλλον η ελληνική μετάφραση δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική. Σύμφωνα με τη θεωρία της διαθεματικότητας, κάθε άτομο φέρει κάποιες συγκεκριμένες ταυτότητες (φυλετική, έμφυλη, σεξουαλική, ταξική κ.λπ.) οι οποίες αντιστοιχούν σε «συστήματα καταπίεσης» και σε «προνόμια» που σχετίζονται με τη φυλή, το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την τάξη κοκ. Ο όρος *intersectionality* υποδηλώνει ότι ανάλογα με τις ταυτότητες του ατόμου *διασταυρώνονται* σε αυτό τα αντίστοιχα «συστήματα καταπίεσης» ή τα αντίστοιχα «προνόμια» διαμορφώνοντας το βίωμά του. Συνεπώς η καταπίεση δεν μπορεί να νοηθεί ως αποτέλεσμα ενός μόνο «συστήματος καταπίεσης» αλλά ως η διασύνδεση/διασταύρωση πολλών διαφορετικών «συστημάτων καταπίεσης». Αντίστοιχα, οι κοινωνικές σχέσεις των ατόμων

διαμορφώνονται και καθορίζονται από αυτό το σύμπλεγμα «συστημάτων καταπίεσης» και «προνομιών».

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της διαθεματικότητας, γενικές κατηγορίες όπως η τάξη δεν έχουν καμία αναλυτική αξία. Αντίθετα, θεωρούνται αναγωγιστικές με αποτέλεσμα να αποκρύπτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Υπό αυτή την έννοια, μια λευκή εργάτρια και ένας μαύρος εργάτης έχουν τελείως διαφορετικό βίωμα λόγω των διαφορετικών συστημάτων καταπίεσης και προνομίων που διασταυρώνονται στον καθέναν από αυτούς. Η λευκή εργάτρια βιώνει την έμφυλη καταπίεση ως γυναίκα και την ταξική καταπίεση ως εργάτρια. Ωστόσο, ως λευκή έχει προνόμιο σε σχέση με τον μαύρο συνάδελφό της που υπόκεινται φυλετική καταπίεση ως μαύρος και ταξική καταπίεση ως εργάτης αλλά που ασκεί έμφυλη καταπίεση ως άντρας. Φυσικά, δεν υποστηρίζουμε ότι όλοι οι προλετάριοι είναι το ίδιο πράγμα ή ότι μοιράζονται τις ίδιες ακριβώς εμπειρίες. Δεν υπάρχει αδιαμεσολάβητη εμπειρία όπως δεν υπάρχει και αδιαμεσολάβητη επικοινωνία μεταξύ των υποκειμένων. Όπως είχε γράψει και ο Μαρξ: «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το Είναι τους, μα αντίθετα, το κοινωνικό Είναι που καθορίζει τη συνείδησή τους».²⁶ Ποιο είναι όμως το κοινωνικό πλαίσιο που καθορίζει τη

26. Καρλ Μαρξ, Πρόλογος, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2010.

συνείδηση των ανθρώπων; Εάν η τάξη είναι απλώς ένα ακόμα σύστημα καταπίεσης μέσα στα πολλά, και μάλιστα ούτε καν το πρώτο, τότε προκύπτει εύλογα το εξής ερώτημα: Μέσα σε ποιο κοινωνικό πλαίσιο διασταυρώνονται τα συστήματα καταπίεσης; Εμείς λέμε στον καπιταλισμό. Οι υπερασπιστές της διαθεματικότητας έχουν πολλές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα ανάλογα με τις καταπίεσεις που έχουν βιώσει βάσει των ταυτοτήτων τους.

Η δεκαετία του '80 χαρακτηρίστηκε από μια μεγάλη υποχώρηση του κινήματος τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Δυτική Ευρώπη και από την ευρεία επίθεση του νεοφιλελευθερισμού ενάντια στο προλεταριάτο. Επιθέσεις στα συνδικάτα, ιδιωτικοποιήσεις, απολύσεις, αποσάθρωση του κοινωνικού κράτους, μειώσεις μισθών, επιβολή επισφαλών σχέσεων εργασίας. Η κυρίαρχη ιδεολογία του *There Is No Alternative* (δεν υπάρχει καμία εναλλακτική), της ατομικοποίησης και του ανταγωνισμού αρχίζει να ενσωματώνεται στην υποκειμενικότητα των προλεταρίων, εν μέρει γιατί αυτός είναι ένας τρόπος για να επιβιώσουν. Μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο του «πολέμου όλων εναντίων όλων» αρχίζει να αναπτύσσεται η θεωρία της διαθεματικότητας μέσα στους ακαδημαϊκούς κύκλους των ΗΠΑ. Και όπως αποδεικνύεται, δεν ήρθε για να αντιπαρατεθεί σε αυτόν τον πόλεμο αλλά για να τον ενισχύσει.

Ο όρος *intersectionality* επινοήθηκε από τη μαύρη φεμινίστρια καθηγήτρια νομικής Kimberlé Crenshaw σε ένα άρθρο της που δημοσιεύτηκε το 1989.²⁷ Το άρθρο ασχολιόταν με τα κενά του νομικού συστήματος των ΗΠΑ στις περιπτώσεις που μαύρες γυναίκες κατέφευγαν στα δικαστήρια διότι είχαν πέσει θύματα διακρίσεων. Η Crenshaw επεσήμανε ότι οι δικαστές δικάζαν τις συγκεκριμένες περιπτώσεις λαμβάνοντας υπόψη είτε μόνο το

ζήτημα του φύλου είτε μόνο το ζήτημα της φυλής, αλλά ποτέ συνδυαστικά και τα δύο. Έτσι, σύμφωνα με την Crenshaw, σε νομικό επίπεδο οι μαύρες γυναίκες εξαφανίζονταν ως κοινωνική ομάδα αφού οι διακρίσεις εναντίον τους είχαν να κάνουν ταυτόχρονα και με το φύλο και με τη φυλή τους. Σύμφωνα με την Crenshaw, ο νόμος εστίαζε μόνο στα μέλη της αντίστοιχης κοινωνικής ομάδας που διέθεταν προνόμιο: στην περίπτωση της φυλετικής διάκρισης εστίαζε στους μαύρους άντρες και στην περίπτωση της έμφυλης διάκρισης στις λευκές γυναίκες.

Όπως γράφει η Delia D. Aguilar,²⁸ ο αντίκτυπος που είχε αυτό το άρθρο της Crenshaw προκάλεσε σε πολλές εντύπωση, δεδομένου ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που μαύρες φεμινίστριες επεσήμαναν αυτά τα ιδιαίτερα ζητήματα που αφορούσαν την υποκειμενικότητά τους. Το άρθρο της Crenshaw αφορούσε ένα πολύ συγκεκριμένο νομικό ζήτημα και είχε πολύ περιορισμένους στόχους: τη διόρθωση ενός συγκεκριμένου νομικού κενού. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι από το κείμενο απουσίαζε πλήρως η τάξη, διότι, όπως επισημαίνει η Delia D. Aguilar, στον καπιταλισμό δεν μπορεί να ασκήσει κάποιος δίωξη λόγω ταξικών διακρίσεων εις βάρος του ούτε μπορεί να απαιτήσει αποζημίωση γι' αυτό. «Μάλλον όμως ακριβώς γι' αυτό άσκησε τέτοια επιρροή» το άρθρο της Crenshaw, καταλήγει η Delia D. Aguilar, διότι απουσίαζε η τάξη!

Στη συνέχεια, η διαθεματικότητα αποτέλεσε πεδίο ακαδημαϊκής εργασίας εντός του κλάδου των «γυναικείων σπουδών» (*woman studies*) και της μεταγενέστερης μετεξέλιξης του στον κλάδο των «σπουδών φύλου» (*gender studies*). Αυτό που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο ακαδημαϊκό πεδίο είναι η θεωρητική του αδυναμία να εξηγήσει το γιατί προκύπτουν αυτές οι πολλαπλές καταπίεσεις

27. Kimberlé Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*, University of Chicago Legal Forum, 1989.

28. Delia D. Aguilar, *Intersectionality*. Το άρθρο της Aguilar περιλαμβάνεται στον τόμο Shahrzad Mozab (επιμ.), *Marxism and Feminism*, Zed Books, 2015.

και το γιατί και πώς αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Παρόλο που αντικείμενο της συγκεκριμένης θεωρίας είναι ακριβώς η αλληλοσύνδεση των συστημάτων καταπίεσης αυτό τελικά παραμένει ανεξιχνίαστο. Η ανάλυση μένει στο επίπεδο των φαινομένων, σε αυτό που όλοι βλέπουμε γύρω μας και βιώνουμε στην καθημερινότητά μας: μια κατακερματισμένη πραγματικότητα που απαρτίζεται από εμπειρίες και εντυπώσεις ασύνδετες μεταξύ τους. Μόνο που αυτή η φαινομενικότητα δεν είναι άλλη από την κατακερματισμένη εμπειρία εντός του καπιταλισμού. Και ο καπιταλισμός είτε απουσιάζει πλήρως από τη θεωρία της διαθεματικότητας είτε όταν αναφέρεται παρουσιάζεται ως ένα ακόμα «σύστημα καταπίεσης» μεταξύ όλων των υπολοίπων, και μάλιστα όχι ένα από τα πρώτα στην απαρίθμηση. Η αναφορά δε στην τάξη (class) έχει μετατραπεί σε «ταξισμό» (classism) κατά τον σεξισμό, ρατσισμό κ.λπ. Η τάξη δηλαδή γίνεται νοητή μόνο ως «προνόμιο» κάποιων και όχι ως μια κοινωνική σχέση που συνεπάγεται κοινά συμφέροντα μεταξύ των προλετάριων και, δυνητικά, κοινούς αγώνες. Υπό αυτή την έννοια, τάξη δεν υπάρχει στη θεωρία της διαθεματικότητας. Κι αυτό είναι λογικό, διότι σε αντίθεση με τις ταυτότητες της θεωρίας της διαθεματικότητας, η τάξη δεν είναι μια στατική οικονομική ταυτότητα αλλά μια ολότητα κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνει τα υποκείμενα και διαμορφώνεται από αυτά. Είναι η ολότητα της καπιταλιστικής ταξικής κοινωνίας που διαχωρίζει τους ανθρώπους ανάλογα με το χρώμα τους, το φύλο τους, την εθνικότητά τους.²⁹

29. Η καπιταλιστική αξιοποίηση δεν είναι μια κλειστή δυναμική, αντιθέτως πρέπει να γίνει κατανοητή ως μια ανοιχτή διαδικασία ενσωμάτωσης προκαπιταλιστικών μορφών και σχέσεων εξουσίας που την εξυπηρετούν. Ενσωματώνει αυτά τα στοιχεία ως δικές της μορφές μεσολάβησης και μέσα από αυτή τη διαδικασία τους δίνει νέα μορφή, δηλαδή έναν νέο τρόπο ύπαρξης. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο καπιταλισμός έδωσε νέα μορφή στην οικογένεια και μετασχημάτισε τις έμφυλες και τις σεξουαλικές σχέσεις εντός της σε μια μορφή της

Αυτή η απουσία της ολότητας της κοινωνικής πραγματικότητας έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια το να αποκτούν οι διάφορες ταυτότητες φυσικά χαρακτηριστικά και να απογυμνώνονται από κάθε δυνητικότητα υπέρβασής τους. Έτσι ο οποιοσδήποτε λευκός άνθρωπος, είτε είναι καπιταλιστής είτε προλετάριος είτε λούμπεν, υποβιβάζεται σε εκπρόσωπο της λευκής φυλής η οποία συνολικά καταπιέζει τη μαύρη φυλή. Υποκείμενο δεν υπάρχει αφού έχει απογυμνωθεί από τις κοινωνικές του σχέσεις και έχει μετατραπεί σε μια αναπόδραστη φυσικοποιημένη ταυτότητα βάσει του χρώματος του δέρματός του ή του φύλου του ή των σεξουαλικών του προτιμήσεων. Το επόμενο βήμα είναι η αξιακή ιεράρχηση των διαφορετικών ταυτοτήτων: ποιος έχει τα περισσότερα προνόμια ή, αντίστροφα, ποια υπόκειται σε περισσότερες καταπίεσεις. Οποιαδήποτε συζήτηση παίρνει τον χαρακτήρα Oppression Olympics. Η απλοϊκότητα του επιχειρήματος και η εμμονή στη φαινομενικότητα είναι εμφανής και σίγουρα αποτελεί μέρος της δημοφιλίας της εν λόγω θεωρίας, ειδικά στους κόλπους της αριστερής φιλελεύθερης τάσης του κινήματος αλλά ακόμα και της κεντρικής πολιτικής σκηνής.³⁰

ίδιας της σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία: η πυρηνική οικογένεια αναδύεται ταυτόχρονα με τον βιομηχανικό καπιταλισμό. Η έμφυλη σχέση γίνεται μεσολάβηση της ταξικής σχέσης και το αντίστροφο. Όσον αφορά λ.χ. την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, το κεφάλαιο ιδιοποιείται δωρεάν την απλήρωτη εργασία των γυναικών στην πυρηνική οικογένεια μειώνοντας έτσι το κόστος του κεφαλαίου. Για αυτό τον λόγο, η απελευθέρωση από την έμφυλη και τη σεξουαλική καταπίεση προϋποθέτει την ταξική απελευθέρωση (αλλά δεν ανάγεται σε αυτή) και το αντίστροφο. Βλ. το κείμενο του Richard Gunn, *Marxism and Mediation, Common Sense 2*, 1987.

30. Δεν είναι τυχαίο ότι η Hillary Clinton έκανε άμεση αναφορά στην έννοια της διαθεματικότητας στον προεκλογικό αγώνα για τις προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ το 2016: «*Αντιμετωπίζουμε ένα σύνθετο, διαθεματικό σύνολο προκλήσεων. Χρειαζόμαστε λύσεις και πραγματικά σχέδια για καθεμία από αυτές*». Σε μια ομιλία της στη Νεβάδα είπε χα-

Στο Ράιχ: Τρόπος χρήσης, ο Ζ.Π. Βουαγιέ έγραφε: «Ο φετιχισμός είναι [...] η ίδια η μορφή του κοινωνικού διαχωρισμού. Όπου υπάρχει αντίθεση μεταξύ των ατόμων και της ολότητας των αμοιβαίων σχέσεών τους, αυτή η αντίθεση παίρνει τη μορφή του φετιχισμού της ολότητας. Η αντίθεση μεταξύ του όλου και των ατόμων γίνεται διαμέσου των μερών του όλου, που παρουσιάζονται απομονωμένα ή διατηρούν απατηλές σχέσεις με το όλο και μεταξύ τους. Η παραπλανημένη συνείδηση είναι η θεμελιώδης στιγμή του φετιχισμού. Διαμέσου αυτής τα πράγματα γίνονται αυτό που φαίνονται». Και συμπληρώνει: «Όταν η αντίθεση των ατόμων απέναντι στην ολότητα γίνεται “ολική”, τα πράγματα γίνονται ολότελα ξεκάθαρα».³¹ Στη θεωρία της διαθεματικότητας, τα συστήματα καταπίεσης παίζουν ακριβώς αυτό τον ρόλο των «μερών του όλου». Αυτό που θριαμβεύει στη θεωρία της διαθεματικότητας είναι το μερικό και κυρίως η διαφορά. Η διαφορά όχι ως πλούτος αλλά ως διαχωριστική γραμμή, ως το στοιχείο που θα αποτρέψει κάθε δυναμική ενότητα στα πλαίσια του αγώνα, που θα καταγγείλει κάθε απόπειρα ανίχνευσης κοινών συμφερόντων μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Η διαφορά που θα παραμείνει διαφορά από την αρχή μέχρι το τέλος ενός αγώνα, ενός κινήματος.

Στο άρθρο του *Η χαμένη κατηγορία της ολότητας*,³² ο Ross Wolfe επισημαίνει ότι η ολότητα πρέπει να γίνει κατανοητή ως «ένα

ρακτηριστικά τα εξής: «Αν αύριο καταργούσαμε τις μεγάλες τράπεζες, και θα το κάνω αν τους αξίζει, θα έθετε αυτό τέλος στον ρατσισμό; Θα έθετε τέλος στον σεξισμό; Θα καταργούνταν οι διακρίσεις απέναντι στην κοινότητα των ΛΟΑΤ; Θα έκανε αυθημερόν τους ανθρώπους πιο φιλόξενους απέναντι στους μετανάστες;», για να της απαντήσουν οι οπαδοί της με ένα βροντερό Όχι!

31. Ζ.Π. Βουαγιέ, *Ράιχ: Τρόπος χρήσης*, Ελεύθερος Τύπος, 1986, ελαφρώς τροποποιημένη μετάφραση.

32. Ross Wolfe, *The missing category of totality*, <https://thecharnelhouse.org/2015/09/08/the-missing-category-of-totality/>

ενοποιημένο όλο που αποτελείται από “εννοιολογικά διακριτά αλλά αλληλένδετα μέρη”, όπως το έθεσε ο Μαρξ στα **Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής**, μια μοναδική διαδικασία που διαιρείται σε αντικειμενικές και υποκειμενικές στιγμές: “στους **αντικειμενικούς** όρους της εργασίας (τα μέσα παραγωγής) και στους **υποκειμενικούς** όρους της εργασίας, τη σκόπιμα ενεργή **ικανότητα για εργασία**”. Η επαναστατική κριτική πρέπει να λάβει υπόψη “τη συνολική εργασιακή διαδικασία ως τέτοια, με το σύνολο των αντικειμενικών και υποκειμενικών αλληλεπιδράσεών της”. Και συμπληρώνει ότι ο Γκέοργκ Λούκατς επέκτεινε αυτή τη γραμμή σκέψης υπογραμμίζοντας ότι «η **διαλεκτική θεώρηση της ολότητας –και μόνο αυτή!– μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την πραγματικότητα ως κοινωνικό γίνεσθαι**».³³ Υπό αυτό το πρίσμα, το να μιλάει κανείς για πατριαρχία, λευκή υπεροχή, ρατσισμό, σεξισμό κοκ ως ξεχωριστά συστήματα καταπίεσης χωρίς να τα εντάσσει στην ολότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων δεν κάνει τίποτε άλλο από το να αναπαράγει τον αντεστραμμένο κόσμο του κεφαλαίου, τον γενικευμένο διαχωρισμό.

Πρώτα η τάξη;

Ο Μαρξ είχε γράψει ότι το κεφάλαιο είναι βρικόλακας που ζει ρουφώντας ζωντανή εργασία. Ότι το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση που την αναπαράγουμε όλοι μας αντικειμενικά κάθε μέρα της ζωής μας μέσα από την ίδια μας τη δραστηριότητα, τη ζωντανή μας εργασία. Η επιβολή του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας, είτε μιλάμε για τη σφαίρα της παραγωγής, είτε για τη σφαίρα της αναπαραγωγής, είτε μεταξύ των εθνών-κρατών, δεν ήταν μια γραμμική διαδικασία. Επιτεύχθηκε κατά κύριο λόγο μέσω της ωμής βίας, ειδικά στις απαρχές του καπιταλισμού: καταναγκα-

33. Γκέοργκ Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, Οδυσσέας, 2001 (τροποποιημένη μετάφραση).

στική επιβολή της μισθωτής εργασίας επί ποι- νή φυλάκισης ή ακόμα και θανάτου, δολοφονίες χιλιάδων γυναικών με την κατηγορία της μαγείας, αποικιοκρατία, δουλεία. Μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας είναι η παγίωση των διαχωρισμών και των ιεραρχιών εντός της τάξης καθώς και η αναπαραγωγή τους από τα ίδια τα υποκείμενα. Αυτή δεν είναι μια διαδικασία που επιβάλλεται μόνο από τα πάνω. Πολλές φορές είναι μέσα από τους ίδιους τους αγώνες που αναπαράγονται οι διαχωρισμοί και οι ιεραρχίες, ως αποτέλεσμα της μερικότητας των αγώνων των διαφορετικών υποκειμένων.

Επιπλέον, όπως αναφέρει η Eve Mitchell στο άρθρο της *Είμαι γυναίκα και άνθρωπος: Μια μαρξιστική-φεμινιστική κριτική της θεωρίας της διαθεματικότητας*,³⁴ συνέπεια του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας είναι η προσκόλλησή μας σε έναν συγκεκριμένο τύπο εργασίας προκειμένου να επιβιώσουμε: «Δεν είμαστε πλήρως αναπτυγμένα ανθρώπινα όντα που ασχολούνται με όλες τις μορφές εργασίας που επιθυμούν να ασχοληθούν. Αντίθετα, έχουμε υποβιβαστεί σε μία μόνο μορφή εργασίας με στόχο την ανταλλαγή προκειμένου να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες μας. Είμαστε εργάτριες σε τηλεφωνικά κέντρα, κομμωτές, νοσοκόμες, δάσκαλοι κ.λπ. Αυτή η μονόπλευρη συνθήκη, ως προϋπόθεση για την ικανοποίηση των αναγκών μας, απαντάται μόνο στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής». Αυτό αποτυπώνεται και στον έμφυλο και τον φυλετικό καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας. Σύμφωνα με τη Mitchell, όπως οι γυναίκες έτσι και οι μαύροι υποβιβάζονται σε μια μόνο μορφή δραστηριότητας: την παραγωγή και αναπαραγωγή της «γυναικείας»

και της «μαύρης» ταυτότητας αντίστοιχα. Οι μεν ως άμισθες νοικοκυρές στο σπίτι ή χαμηλόμισθες εργάτριες, οι δε ως απαξιωμένη εργασιακή δύναμη. «Εάν κατανοήσουμε την “ταυτότητα” με αυτό τον τρόπο, θα πρέπει να αγωνιστούμε για μια κοινωνία που δεν θα μας περιορίζει σε μια ταυτότητα, τον “οδηγού λεωφορείου”, της “γυναίκας” ή του “queer”, αλλά που θα επιτρέπει στον καθένα να χρησιμοποιεί ελεύθερα την πολύπλευρη ζωτική του δραστηριότητα με όποιον τρόπο επιθυμεί. Με άλλα λόγια, θα πρέπει να αγωνιστούμε για μια κοινωνία που καταργεί πλήρως, ή υπερβαίνει, τις “ταυτότητες”».

Ο ρατσισμός, η πατριαρχία, ο σεξισμός είναι θεμελιώδη στοιχεία του καπιταλισμού. Η εδραίωση και η αναπαραγωγή τους διατηρούν τους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου και εντείνουν τον βαθμό εκμετάλλευσης της εργασιακής του δύναμης. Αποτελούν ισχυρό μοχλό της συσσώρευσης του κεφαλαίου, δηλαδή της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Το ερώτημα λοιπόν για το εάν στις αναλύσεις μας και στην πρακτική μας πρέπει να προηγείται η τάξη έναντι της φυλής, του φύλου ή της σεξουαλικότητας είναι κενό περιεχομένου εάν στόχος μας είναι η κατάργηση του καπιταλισμού. Ένας εργατικός αγώνας που μένει στα στενά συντεχνιακά συμφέροντα και δεν θέτει συνολικά το ζήτημα της κατάργησης της μισθωτής εργασίας αναπόφευκτα αναπαράγει τόσο τις καπιταλιστικές σχέσεις όσο και τους διαχωρισμούς εντός του προλεταριάτου. Έτσι και κάθε φεμινιστικός ή αντιρατσιστικός αγώνας που δεν θέτει επί τάπητος την κατάργηση αυτού του συστήματος κυριαρχίας και εκμετάλλευσης, το οποίο αναπαράγει τον έμφυλο και τον φυλετικό καταμερισμό εργασίας, αναπόφευκτα αναπαράγει το ίδιο το σύστημα και τους διαχωρισμούς εντός της τάξης. Η αριστερά του κεφαλαίου ειδικεύεται σε τέτοιου είδους αγώνες και έχει αποδειχτεί ιστορικά πολύ καλός διαχειριστής του κεφαλαίου. Οι πολιτικές της ταυτότητας (εργατική, φυλετική, έμφυλη κοκ), ακόμα και

34. Eve Mitchell, *I am a woman and a human: a Marxist feminist critique of intersectionality theory*. Υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://unityandstruggle.org/2013/09/12/i-am-a-woman-and-a-human-a-marxist-feminist-critique-of-intersectionality-theory/>. Η ελληνική μετάφραση του κειμένου περιλαμβάνεται στο παρόν τεύχος.

στην πιο ριζοσπαστική τους μορφή, ανήκουν σε αυτή την τάση της ρεφορμιστικής, κρατικιστικής αριστεράς.

Στη ζώνη του λυκόφωτος

Η πρακτική της καταγγελίας του πολιτικού αντιπάλου ή του διαφωνούντα όχι για αυτά που λέει και κάνει αλλά για αυτό που είναι (άντρας, στρέιτ γυναικα, λευκή λεσβία κοκ, ο κατάλογος των «προνομίων» είναι ατελείωτος) δεν είναι κάτι καινούργιο σε διάφορες τάσεις της αριστεράς. Για παράδειγμα, τη δεκαετία του '60 πολλές μαοϊκές, τριτοκοσμικές οργανώσεις, εμπνεόμενες από τις «συνεδρίες αυτοκριτικής» του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, οργάνωναν παρόμοια τελετουργικά «αυτοκριτικής» και «κάθαρσης» όπου διάφορα μέλη τους καταγγέλλονταν και λιντσάρωνταν λεκτικά για την αστική ή μικροαστική τους καταγωγή, για τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις κοκ. Φυσικά, το μόνο κίνητρο πίσω από αυτό ήταν ο έλεγχος και η πειθάρχηση των μελών και η πάταξη κάθε διαφωνίας. Επομένως, οι διάφοροι υπερασπιστές των πολιτικών της ταυτότητας που επιδίδονται πλέον καθημερινά σε αυτό το σπορ δεν έχουν ανακαλύψει την Αμερική, απλώς συνεχίζουν την παράδοση των εξουσιαστών προπατόρων τους. Η διαφορά είναι ότι πλέον οι καταγγελίες και το λεκτικό λιντσάρισμα δεν γίνονται μόνο στο εσωτερικό των αντίστοιχων ομάδων αλλά διαχέονται τόσο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όσο και στο εσωτερικό των αγώνων και των κινημάτων σε μια απόπειρα επιβολής μιας κανονικότητας που χαρακτηρίζεται από τον διάλογο-καρικατούρα, την ταύτιση του υποκειμένου με το χρώμα του δέρματός του ή με το φύλο του ή με τη σεξουαλικότητά του και από μια ακραία συντηρητική πολιτική ορθότητα.

Ο Mark Fisher στο κείμενό του *Βγαίνοντας από το κάστρο του Δράκουλα*,³⁵ περιγράφει πολύ παραστατικά το περιβάλλον που

διεξάγεται πλέον η πολιτική συζήτηση, όπου η ταξική κοινωνία έχει εξαφανιστεί και η ηθικολογία κυριαρχεί: «Το Κάστρο του Δράκουλα ειδικεύεται στη διάδοση της ενοχής. Εμφορεύεται από το πάθος του ιερέα να αφορίζει και να καταδικάζει, από το πάθος του σχολαστικού ακαδημαϊκού να εντοπίζει πρώτος το λάθος, από το πάθος του χίπστερ να δείχνει ότι ανήκει στους μνημένους. Αν επιτεθείς στο Κάστρο του Δράκουλα υπάρχει ο κίνδυνος να φανεί ότι επιτίθεσαι και στους αγώνες ενάντια στον ρατσισμό, τον σεξισμό, τον ετεροσεξισμό – και το Κάστρο του Δράκουλα θα κάνει τα πάντα για να ενισχύσει αυτή την άποψη. Πόρρω απέχει βέβαια από το να είναι η μόνη γνήσια έκφραση αυτών των αγώνων. Αντίθετα, το Κάστρο του Δράκουλα γίνεται καλύτερα κατανοητό ως μια αστική-φιλελεύθερη διαστρέβλωση και ιδιοποίηση της ενέργειας αυτών των κινημάτων. Το Κάστρο του Δράκουλα γεννήθηκε τη στιγμή που ο αγώνας ενάντια στον καθορισμό βάσει ταυτοτικών κατηγοριών μετατράπηκε σε αναζήτηση “ταυτοτήτων” που αναγνωρίζονται από ένα αστικό μεγάλο Άλλο [...] αντί για να επιζητά έναν κόσμο όπου όλοι θα καταφέραμε να απελευθερωθούμε από την ταυτοτική κατηγοριοποίηση, το Κάστρο του Δράκουλα επιδιώκει να μαντρώσει τους ανθρώπους σε

<http://www.thenorthstar.info/?p=11299>

35. Mark Fisher, *Exiting the Vampire Castle*,

στρατόπεδα ταυτοτήτων, όπου θα καθορίζονται για πάντα από τους όρους που θέτει η κυρίαρχη εξουσία, ακινητοποιημένοι από την ανησυχία για το πώς τους βλέπουν οι άλλοι και απομονωμένοι από μια λογική σολιβισμού σύμφωνα με την οποία δεν μπορούμε να καταλάβουμε ο ένας τον άλλον παρά μόνο εάν ανήκουμε στην ίδια ομάδα ταυτότητας. Έχω παρατηρήσει μια απίστευτη μαγική αντιστροφή του μηχανισμού προβολής-άρνησης όπου η απλή αναφορά στην τάξη αντιμετωπίζεται σαν να συνεπάγεται αυτόματα την υποβάθμιση της σημασίας της φυλής και του φύλου. Στην πραγματικότητα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: το Κάστρο του Δράκουλα χρησιμοποιεί μια επί της ουσίας φιλελεύθερη αντίληψη της φυλής και του φύλου προκειμένου να αποκρύψει την τάξη. [...] Όπως πάντα, το ζήτημα παραμένει η σύνδεση της τάξης, του φύλου και της φυλής – αντίθετα, η θεμελιώδης κίνηση του Κάστρου του Δράκουλα είναι η απο-σύνδεση της τάξης από τις υπόλοιπες κατηγορίες. [...] Το Κάστρο του Δράκουλα τρέφεται από την ενέργεια, τις ανησυχίες και τις ευαισθησίες των νεαρών φοιτητών, αλλά κυρίως ζει μετατρέποντας τα δεινά που υφίστανται συγκεκριμένες ομάδες –όσο πιο “περιθωριοποιημένες” τόσο το καλύτερο– σε ακαδημαϊκό κεφάλαιο. Οι πιο δοξασμένες μορφές στο Κάστρο του Δράκουλα είναι εκείνες που εντόπισαν μια νέα αγορά δεινών – εκείνοι που θα καταφέρουν να βρουν μια ομάδα πιο καταπιεσμένη και υποταγμένη από όλες όσες έχουν αξιοποιηθεί στο παρελθόν θα προωθηθούν ταχύτατα στις τάξεις του Κάστρου».

Το κείμενο του Fisher είναι αρκετά προβληματικό όσον αφορά τα πολιτικά του προτάγματα. Είναι αφελές και σίγουρα αντεπαναστατικό το να πιστεύει κανείς ότι μέσω του κοινοβουλίου ή μέσω των κυρίαρχων μέσων μαζικής ενημέρωσης μπορεί να «αλλάξουν τα πράγματα», ενώ η κριτική του στους «νέους αναρχικούς» είναι εντελώς άστοχη και γίνεται από μια πλήρως σοσιαλδημοκρατική σκοπιά. Ωστόσο, θεωρούμε ότι η παραπάνω περιγραφή είναι εύστοχη. Ο ίδιος εντοπίζει αυτές

τις πρακτικές εντός του ακαδημαϊκού κόσμου κι αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αλήθεια. Ο Juraj Katalenac στο άρθρο του *Αμερικάνικη σκέψη: Από τη θεωρητική βαρβαρότητα στην πνευματική παρακμή*,³⁶ το ονομάζει «αμερικάνικη σκέψη» που εκπορεύεται από τα αγγλοσαξονικά πανεπιστήμια και κυρίως αυτά των ΗΠΑ και αφορά «ιδέες όπως η πολιτισμική οικειοποίηση»³⁷ (*cultural appropriation*), οι πο-

36. Juraj Katalenac, “American thought” From theoretical barbarism to intellectual decadence, <https://adidasmarxism.wordpress.com/2017/08/25/american-thought-from-theoretical-barbarism-to-intellectual-decadence/>

37. Ο όρος «πολιτισμική οικειοποίηση» διαπρέπει κυρίως εντός των πανεπιστημίων των ΗΠΑ όπου, καθόλου τυχαία, υποστηρίζεται από τις ίδιες τις διοικήσεις τους. Σύμφωνα με αυτή την έννοια, ο κόσμος χωρίζεται σε δύο κατηγορίες: τους καταπιεσμένους και τους καταπιεστές. Η διαχωριστική γραμμή δεν μπαίνει βέβαια ταξικά, δηλαδή καπιταλιστές και προλετάριοι, αφού έτσι κι αλλιώς ο καπιταλισμός απουσιάζει από το γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο. Η διαχωριστική γραμμή μπαίνει κατά κύριο λόγο φυλετικά ή εθνικά. Έτσι καταπιεστές είναι βασικά όλοι όσοι ανήκουν στη λευκή φυλή οι οποίοι συνολικά καταπιέζουν όλους όσους ανήκουν στις μη λευκές φυλές. Υπό αυτή την έννοια θεωρείται «πολιτισμική οικειοποίηση» η χρήση πολιτισμικών συμβόλων και συνηθειών καταπιεσμένων φυλών από ανθρώπους που ανήκουν στη φυλή των καταπιεστών διότι τα «απονοηματοδοτούν». Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ ή στη Γερμανία μπορεί να σε πετάξουν έξω από πολιτική εκδήλωση του α/α χώρου εάν είσαι λευκός άντρας και έχεις ράστα διότι είσαι ένοχος για «πολιτισμική οικειοποίηση» ενός συμβόλου των Ρασαφάρι. Οι υπερασπιστές της πολιτισμικής καθαρότητας όμως δεν μένουν μόνο στην κόμμωση. Κατά την άποψή τους, για παράδειγμα, οι λευκοί συγγραφείς απαγορεύεται να έχουν στα βιβλία τους χαρακτήρες από φυλές που έχουν καταπιεστεί από τους λευκούς διότι διαπράττουν «πολιτισμική οικειοποίηση» εις βάρος των μελών αυτών των φυλών. Στη Γερμανία, μια συλλογικότητα του α/α χώρου που «έτρεχε» μια κινηματική βιβλιοθήκη διαλύθηκε διότι κάποια μέλη της συλλογικότητας απαιτούσαν να πετάξουν όλα τα βιβλία των λευκών συγγραφέων που είχαν ήρωες μαύρους ή άλλης καταπιεσμένης από τους λευκούς φυλής! Κι ο Σαίξπηρ στα σκουπίδια! Το ίδιο μοτίβο εφαρμόζεται σε κάθε μορφή έκφρασης ή κοινωνικότητας:

λιτικές της ταυτότητας, η διαθεματικότητα, η ενδυνάμωση (*empowerment*), ο εξευτελισμός (*shaming*) και οι θεωρίες περί προνομίου», ιδέες που, όπως ο ίδιος σημειώνει, δεν βασίζονται σε καμιά πραγματική υλιστική ανάλυση.

Ωστόσο, οι θεωρίες δεν πέφτουν από τον ουρανό. Υπάρχει πάντα μια διαλεκτική σχέση μεταξύ του κινήματος και της θεωρίας. Ήταν το ίδιο το κίνημα ή, για να το πούμε πιο ορθά, κάποιες σημαντικές τάσεις του που οργανώθηκαν τις δεκαετίες του '60 και του '70 γύρω από μια ταυτότητα (εργατική, φυλετική, έμφυλη). Ήταν η ήττα αυτών των κινήματων και η αφομοίωσή τους στο κυρίαρχο θέαμα με την παραχώρηση συγκεκριμένων αστικών δικαιωμάτων. Ήταν η συνολική επίθεση του κεφαλαίου και τους κράτους του με τη μορφή του νεοφιλελευθερισμού που συνεχίζεται ακόμα και έχει πετύχει την εμβάθυνση των διαχωρισμών εντός του προλεταριάτου. Είναι μέχρι και σήμερα η απουσία ενός πραγματικά επικίνδυνου για το κεφάλαιο ταξικού κινήματος που δεν θα επιζητά «πραγματική δημοκρατία» αλλά θα έχει ως στόχο την κατάργηση του καπιταλισμού. Είναι η απουσία μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας όπου οργανώνονται οι ανθρώπινες ανάγκες και τα ανθρώπινα συμφέροντα ενάντια στα συμφέροντα της καπιταλιστικής συσσώρευσης, όπου συνθέτονται οι κατακερματισμένες εμπειρίες αγώνα προς μια συλλογική πρακτική που καταργεί και μετασχηματίζει τις υπάρχουσες συνθήκες. Αυτό είναι το υλικό

που έχουν στα χέρια τους οι ακαδημαϊκοί των πολιτικών της ταυτότητας, κι επειδή όταν επιτελούν τον ρόλο τους ως «ριζοσπάστες» ακαδημαϊκοί αποτελούν *de facto* κομμάτι της κυρίαρχης καπιταλιστικής δημόσιας σφαίρας, πουλάνε την ήττα του κινήματος ως ριζοσπαστική θεωρία.

στη μουσική, στο φαγητό, στο ντύσιμο κοκ. Με πρόταγμα την υπεράσπιση των «καταπιεσμένων», οι οποίοι τσουβαλιάζονται ως μια αδιαφοροποίητη μάζα θυμάτων όπως συμβαίνει συνήθως σε όλες τις τριτοκοσμικές θεωρίες, επιχειρείται να λογοκριθεί η ανθρώπινη έκφραση και δημιουργικότητα και να επιβληθεί μια σιδηρά πολιτική ορθότητα. Περιττό βέβαια να πούμε ότι η περιφραξη της ανθρώπινης έκφρασης οδηγεί στη γνωστή μπίζνα της «πνευματικής ιδιοκτησίας» και των «πνευματικών δικαιωμάτων», για όσα βέβαια από τα «πολιτισμικά στοιχεία» που υπερασπίζονται οι υπέρμαχοι της «πολιτισμικής καθαρότητας» δεν είναι ήδη εμπορεύματα.